

ZDZISŁAW SOCHACKI

Z ZAGADNIENŃ WSCHODNIEJ PERYFERII KULTURY CERAMIKI PROMIENISTEJ W KOTLINIE KARPACKIEJ

PROBLEMS CONCERNING EASTERN PERIPHERIES OF THE BADEN CULTURE IN THE CARPATHIAN BASIN

W problematyce kultury ceramiki promienistej (KCP) najczęściej skomplikowanych i niewystarczająco dotąd poznanych zagadnień wiąże się z jej wschodnią peryferią. Dotyczy to zarówno stosunku KCP do kultur ościennych, jak i jej regionalizacji (w tym ostatnim zjawisku uczestniczą silne wpływy obce). Autor podjął pierwszą w literaturze próbę kompleksowego opracowania tych zagadnień. Określono stosunek KCP do kultur: bodrogreszturskiej, Cernavoda III, Coțofeni i kostolackiej. Dokonano synchronizacji rozwoju tych kultur oraz ustalono zakres i zasięg ich wzajemnych oddziaływań. Szczególnie dużo uwagi poświęcono regionalizacji KCP na terenach Wielkiej Niziny Węgierskiej, weryfikując i uzupełniając dotychczasowe charakterystyki grup lokalnych (Viss, Ózd, Hodmezővásárhely-Bódzáspart, Oradea-Salca—Girișu de Criș). Wyjaśniono genezę i specyfikę, a także udział obcych elementów kulturowych w rozwoju tych grup oraz przyczyny ich zaniku. Przedstawiono też próbę weryfikacji dotychczasowych datowań KCP, uwzględniając kalibrację dat C14. Zaproponowano ramy chronologiczne: około 3600–2600 p.n.e., rozwoju KCP na całym jej terytorium od początku po zanik i około 3500–2800 p.n.e. — czas, w którym ta kultura występowała na Nizinie Węgierskiej. Artykuł stanowi przyczynek do poznania zjawisk kulturowych na obszarach Niziny Węgierskiej, Siedmiogrodu oraz dolnego Dunaju w enelocie środkowym i częściowo późnym.

WSTĘP

Możliwość wypełnienia niektórych spośród luk badawczych istniejących w tematyce wschodniej peryferii kultury ceramiki promienistej (KCP) powstała ostatnio wskutek przyrostu źródeł oraz ukazania się monografii P. I. Romana i I. Némethiego *Cultura Baden in România* (1978). Autor nie przedstawia tu recenzji tej publikacji, wykorzystuje jedynie dane w niej zawarte, by po uwzględnieniu pozostałej literatury i wyników studiów własnych ująć w sposób pełniejszy i bardziej problemowy zjawiska związane ze wspomnianą peryferią. Nie da się przy tym uniknąć pewnych akcentów krytycznych ani polemiki z tezami autorów powyższej, bardzo cennej źródłowo publikacji, obejmującej jednak tylko niektóre wycinki wschodniej peryferii KCP.

Za podstawowy przyjęto podział ewolucyjny KCP na trzy etapy: I — Boleráz, II — klasyczny (z 2 podetapami: IIa — wczesnoklasyczny i IIb — późnoklasyczny), III — Boșaca. W tych etapach nastąpiły też zasadnicze zmiany ogólnego zasięgu KCP w Europie, zmienił się jej podział lokalny i terytorialny, zróżnicowały kierunki oddziaływań na środowisko ościenne oraz wpływy obce na tę kulturę. W skrócie przedstawiono to na mapach (ryc. 1–3) opartych na obszerniejszym opracowaniu (Sochacki 1980). Tematyka niniejszego artykułu obejmuje I i II etap KCP, tj. czas kiedy ta kultura rozwijała się w Ko-

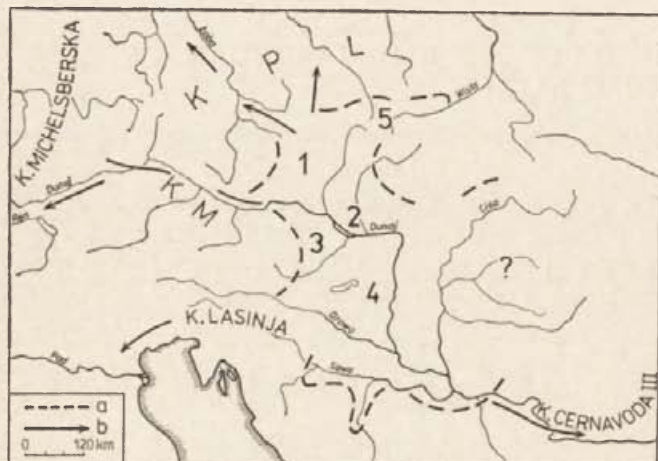
tlinie Karpackiej (ryc. 1 i 2). Nie sięga natomiast etapu III, bo wtedy KCP istniała już tylko szczątkowo w rejonie Karpat Zachodnich oraz ich północnych pobrzeży (ryc. 3).

Na podstawie dotychczasowych badań można stwierdzić, że sytuacja KCP w Kotlinie Karpackiej kształtowała się odmiennie w obu głównych częściach tego regionu: zachodniej — Wyżyna Panońska (Dunantul) i wschodniej — Wielka Nizina Węgierska (Alföld). Wyżyna Panońska należy do głównych obszarów genetycznych i rozwojowych KCP, osadnictwo było tam długotrwałe i zwarte, istniała duża regionalizacja kulturowa (większość grup lokalnych). Nizina Węgierska przeciwnie — została opanowana, i to nie w pełni, dopiero w trakcie ekspansji KCP, nie było tam więc żadnych jej ośrodków genetycznych. Dominowało zaś osadnictwo rozproszone, zwłaszcza o charakterze penetracyjnym, a regionalizacja kulturowa była słaba (niewielkie i nieliczne grupy lokalne, oddzielone rozległymi przestrzeniami nie zasiedlonymi lub słabo zasiedlonymi). Różnice specyfiki grup lokalnych KCP na Nizinie Węgierskiej były znacznie większe niż na Wyżynie Panońskiej, co wynikało ze znacznej ich izolacji i podlegania różnorodnym wpływom obcym.

Taka sytuacja uzasadniałaby potrzebę wyznaczenia

w Kotlinie Karpackiej dwojakiego rodzaju peryferii zasięgu KCP: a) osadnictwa zwarteo i ustabilizowanego, oraz b) osadnictwa rozproszoneo i penetracyjnego. Jest to jednak rozróżnienie bardzo trudne, częściowo nawet niemożliwe do zrealizowania z uwagi na stan badań oraz wobec komplikacji spowodowanych współzasiadleniem Niziny Węgierskiej przez inne kultury, współczesne omawianej. W sposób przybliżony peryferie te można wyznaczyć następująco (por. też Sochacki 1980, mapy A i B):

W etapie I — Boleráz (ryc. 1 i 6), peryferię ustabilizowanego osadnictwa KCP wyznacza środkowy bieg Dunaju, stanowiący wschodnią granicę zasięgu dużych i długotrwałych grup lokalnych: transdanubijskiej i południowo-zachodnio-słowackiej. Z rejonu tych grup

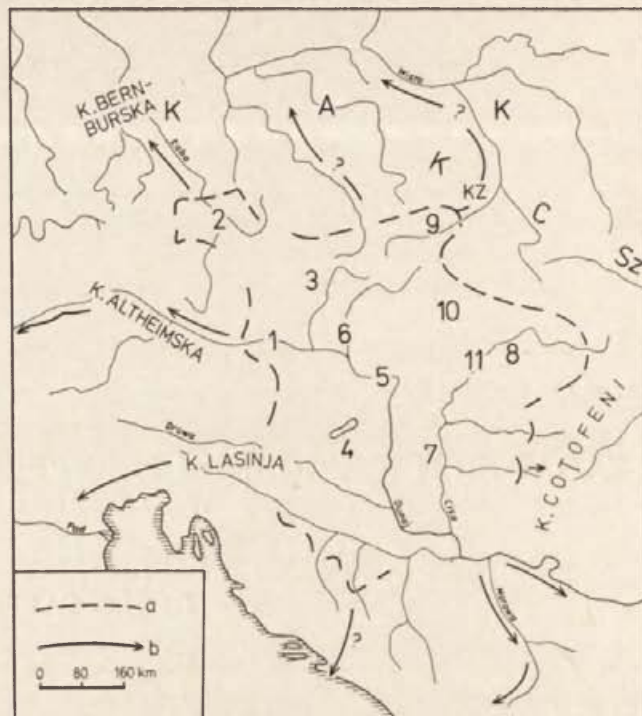
Ryc. 1. Kultura ceramiki promienistej (KCP) w etapie Boleráz (schematycznie)

a — maksymalny zasięg osadnictwa zwarteo i rozproszoneo KCP; *b* — główne kierunki oddziaływań KCP; grupy lokalne KCP: 1 — morawska, 2 — południowo-zachodnio-słowacka, 3 — neusiedlerska, 4 — transdanubijska, 5 — górnośląsko-małopolska; KPL — kultura pucharów lejkowatych, KM — kultura münchshofeńska.

Baden culture (KCP) in the Boleráz stage (schematic)

a — maximum range of closed and dispersed KCP settlement, *b* — principal directions of KCP influence; local KCP groups: 1 — Moravian, 2 — South-Western Slovakian 3 — Neusiedl, 4 — Trans-Danubian, 5 — Upper Silesian-Little Poland; KPL — Funnel Beaker culture, KM — Münchshofen culture

ludność KCP penetrowała Nizinę Węgierską wybitnie rozproszonym i krótkotrwałym osadnictwem (nieliczne stanowiska w dużych odległościach). Te punkty wyznaczają linię Cisy oraz bieg dolnego Kereszu i Maruszy jako przybliżoną peryferię wschodnią penetracji osadniczych KCP w tym czasie. Niestety, stosunek osadnictwa KCP na Nizinie Węgierskiej do autochtonicznego kompleksu polgarskiego nie może być jeszcze odpowiednio ustalony z przyczyny stanu badań. Nie da się bowiem zdecydowanie rozstrzygnąć, czy kultura bodrogkereszturska zupełnie już tu wtedy zaniknęła (Patay 1973; 1975, 50 nn.), czy trwała jeszcze w niektórych miejscach (por. Sochacki, 1980, 9 nn.). Wyraźniej rysuje się sytuacja w dolnym biegu Dunaju, gdzie KCP

Ryc. 2. Kultura ceramiki promienistej w etapie klasycznym (schematycznie)

a — maksymalny zasięg osadnictwa zwarteo i rozproszoneo KCP; *b* — główne kierunki oddziaływań KCP; grupy lokalne KCP: 1 — Ossarn, 2 — czeska, 3 — morawska, 4 — Fonyód-Bézsény pusztas, 5 — Úny, 6 — Svodin, 7 — Hódmezővásárhely-Bódzáspart, 8 — Viss, 9 — zesławicko-pleszowska, 10 — spiska, 11 — Ózd; KAK — kultura amfor kulistych, KCSz — kultura ceramiki sznurowej, KZ — kultura złocka.

Baden Culture (KCP) is its classic stage (schematic)

a — maximum range of closed and dispersed KCP settlement, *b* — principal directions of KCP influence; local groups: 1 — Ossarn, 2 — Czech, 3 — Moravian, 4 — Fonyód-Bézsény pusztas, 5 — Úny, 6 — Svodin, 7 — Hódmezővásárhely-Bódzáspart, 8 — Viss, 9 — Zesławice-Pleszów, 10 — Spiš, 11 — Ózd; KAK — Globular Amphore culture, KCSz — Corded Ware culture, KZ — Złota culture

już w etapie Boleráz docierała do peryferii zwarteo zasięgu kultury Cernavoda III.

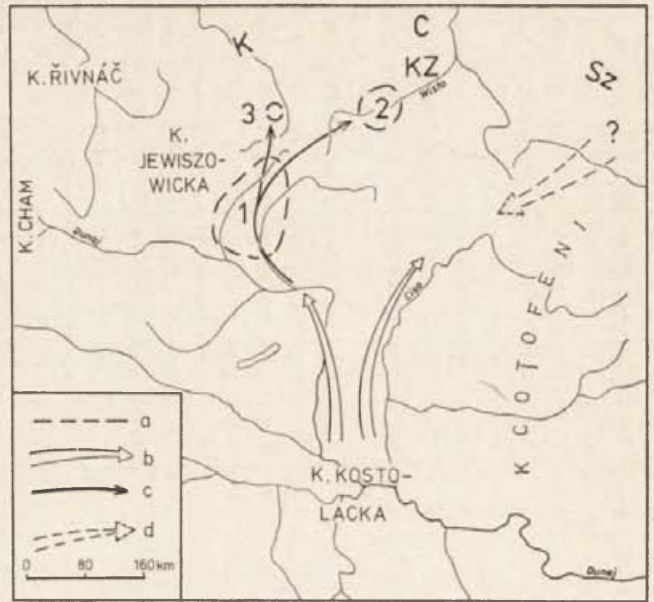
W etapie klasycznym (II) po zaniknięciu kompleksu polgarskiego sytuacja poważnie zmieniła się i skomplikowała (ryc. 2 i 8). KCP, ekspandując z rejonu kolana Dunaju wzdłuż południowych pbrzeży Karpat, trwale opanowała tereny dorzecza górnej Cisy (grupy lokalne Viss i Ózd). Przesunęło to wydatnie na wschód peryferię osadnictwa zwarteo tej kultury, sięgającą wówczas północno-zachodnich pbrzeży Siedmiogrodu. Natomiast z innych rejonów Wyżyny Panońskiej osadnictwo rozproszone KCP (głównie osady sezonowe i obozowiska) rozprzestrzeniło się niemal na całą Nizinę. Tylko w zlewisku Cisy i Maruszy powstała odosobniona grupa lokalna Hódmezővásárhely-Bódzáspart. Dzięki danym P. I. Romana i I. Némethiego (1978) można uściślić zasięg tej grupy w kierunku wschodnim oraz wyodrębnić jeszcze bardziej odosobnioną, niewielką ale złożoną grupę lokalną Oradea-Salca—Girişu de Criş nad środkowym biegiem Kereszu Szybkiego. Nieprzekraczalną

barierę dalszej ekspansji KCP na wschód stanowiły zachodnie pobrzeża Siedmiogrodu, wzdłuż których doszło do kontaktów z kulturą Coțofeni. Te zasięgi wyznaczają peryferię osadnictwa rozproszonego KCP oraz dalsze niewielkie odcinki osadnictwa zwartej. Zasadniczym czynnikiem destabilizującym KCP na Nizinie Węgierskiej w etapie klasycznym były wprawdzie bardzo silne i przetwarzające jej treść kulturową oddziaływania a następnie (zwłaszcza w podetapie IIb) gwałtowna ekspansja kultury kostolackiej. Dynamika i nierównomierność tych przemian przy podobieństwie wielu elementów ówczesnego stylu ceramicznego obu kultur wraz z niewystarczającym nadal stanem badań stwarzają w stosunkach KCP z kulturą kostolacką sytuację, które tylko częściowo mogą być teraz wyjaśnione. Utrudnia to poważnie syntetyzowanie zjawisk na wschodzie terytorium KCP. Jednym ze skutków ekspansji kultury kostolackiej jest stopniowy zanik kontaktów KCP z kulturą Cernavoda III.

Powyższy szkic poparty mapami (ryc. 1 i 2) jest wprowadzeniem w zagadnienia szczegółowe, które zostaną podjęte w dalszym ciągu artykułu. Jak wspomniano, rozpatrzenie takich zagadnień ułatwia w znacznym stopniu publikacja P. I. Romana i I. Némethiego (1978). Autor jednak już tu uznaje potrzebę pewnych korektur regionalizacji geograficznej zastosowanej przez tych badaczy (1978, 146). Opracowane przez siebie odcinki peryferii KCP w zachodniej Rumunii podzielili oni na cztery „strefy geograficzne”, oznaczone dosłownie w sposób następujący: 1 — dolina Dunaju powyżej Żelaznej Bramy, 2 — równina pomiędzy rzekami Bega i Kereszem Białym, przecięta przez Maruszę, 3 — okolice miasta Oradea, 4 — tereny północno-wschodnie i wschodnio-południowo-wschodnie (? — Z. S.), wyznaczone przez równinę ograniczoną bagniskami rzek Ecedea, Crasna i Ieru. Podział ten choć merytorycznie słuszny jest słabo czytelny, nie zawsze konkretny i konsekwentny, zbyt drobiazgowy terminologicznie, poza tym nie oddaje należycie różnic specyfiki środowiska naturalnego, tak istotnej w sprawach osadniczych. Na podstawie choćby mapy podręcznej (Rumunia. Mapa fizyczna 1:1000000, PPWK, Warszawa 1970) można ten podział zgeneralizować i powiązać z określonymi jednostkami fizjograficznymi: 1 — dolina Dunaju u podnóży gór Bazias; 2 — Równina Maruszy i dolina tej rzeki; 3 — środkowy bieg Kereszu Szybkiego; 4 — Równina Samoszu. Osadnictwo stref 1 i 3 ma więc związek z hydrografią, w strefie 4 — z wyraźnie wyodrębnioną jednostką fizjograficzną, a na utworzenie strefy 2 wpłynęły oba te czynniki. Tak potraktowana regionalizacja geograficzna daje się łatwo nawiązać do istniejącej na terytorium Węgier, której jest wyraźną kontynuacją, przy czym na ogół odpowiada ona regionalizacji kulturowej. Zastosowano ją więc w tym artykule.

I. STOSUNEK KULTURY CERAMIKI PROMIENISTEJ (KCP) DO KULTURY BODROGKERESZTURSKEJ

Jak wspomniano, w tym zakresie możliwości odpowiednich ustaleń są ograniczone. Stosunek bowiem KCP do kultury bodrogkereszturskiej rysuje się wyraźnie dopiero w etapie klasycznym (II) pierwszej z nich. Takie fakty jak: a — statygrafia stanowiska w Székely (Kalicz 1958, 3), gdzie nad warstwą kultury bodrogkereszturskiej wystąpiła warstwa z materiałem wczesnoklasyczny

Ryc. 3. Kultura ceramiki promienistej w etapie Bošáca (schematycznie)

a — zasięg osadnictwa i elementów KCP; b — kierunki ekspansji kultury kostolackiej; c — kierunki wpływów kultury kostolackiej na KCP; d — domniemane przenikanie ludności stepowej; ośrodki KCP: 1 — grupa Bošáca, 2 — elementy Bošáca w Małopolsce, 3 — elementy Bošáca na Górnym Śląsku (stan. Bolesław)
Objaśnienia skrótów, patrz ryc. 2.

Baden culture (KCP) in the Bošáca stage (schematic)

a — range of KCP settlement and elements; b — expansion directions of Kostolac culture; c — directions of influence of Kostolac culture on KCP; d — assumed permeation of steppe population; KCP centres: 1 — the Bošáca group, 2 — Bošáca elements in Little Poland, 3 — Bošáca elements in Upper Silesia. Abbreviations see Fig. 2

zować i powiązać z określonymi jednostkami fizjograficznymi: 1 — dolina Dunaju u podnóży gór Bazias; 2 — Równina Maruszy i dolina tej rzeki; 3 — środkowy bieg Kereszu Szybkiego; 4 — Równina Samoszu. Osadnictwo stref 1 i 3 ma więc związek z hydrografią, w strefie 4 — z wyraźnie wyodrębnioną jednostką fizjograficzną, a na utworzenie strefy 2 wpłynęły oba te czynniki. Tak potraktowana regionalizacja geograficzna daje się łatwo nawiązać do istniejącej na terytorium Węgier, której jest wyraźną kontynuacją, przy czym na ogół odpowiada ona regionalizacji kulturowej. Zastosowano ją więc w tym artykule.

nej grupy Viss, oraz b — opanowanie w tym samym czasie przez KCP Niziny Węgierskiej — wskazują na wyraźne następstwo na tych terenach klasycznej KCP po zupełnym zaniku kultury bodrogkereszturskiej.

Natomiast mniej jasna jest sytuacja w etapie Boleráz, kiedy rozpoczęło się dopiero sporadyczne przenikanie osadnictwa KCP na Nizinę Węgierską. W poglądach

badaczy istnieją zasadnicze sprzeczności, których skala mieści się między synchronizowaniem etapu Boleráz z późną kulturą bodrogkerezsturską lub przeciwnie — uznawaniem, iż ta ostatnia kultura zaniknęła przed początkami etapu Boleráz (por. np. Němejcová-Pavúková 1964, 202 nn.; Bognár-Kutzián 1973; Patay 1973; 1975, 48 nn.). Te kontrowersje wynikają z trudności odpowiedniego ustalenia charakteru i pozycji chronologicznej późnych grup kompleksu polgarskiego, tj. grupy Lažňany (powstałej z oddziaływań k. bodrogkerezsturskiej na terenach wschodniej Słowacji i Ukrainy Zakarpackiej) oraz grupy Hunyadi-halom (reprezentującej późny etap k. bodrogkerezsturskiej na wschodnich Węgrzech). P. Patay (1975, 50–52), opierając się na różnorodnych porównaniach i danych stratygraficznych, stwierdza jednak bardzo ściśle powiązania obydwu grup oraz ich równoczesność. Podkreśla też równoczesność grupy Lažňany z II fazą kultury bodrogkerezsturskiej, „w której pojawiają się już elementy grupy Hunyadi-halom” (1975, 52). Wyznacza to więc pewien horyzont chronologiczny na obszarze interesującym nas również ze względu na problematykę KCP.

Horyzont ten można w określony sposób poszerzyć dzięki danym, które przytacza S. Šiška (1972, 150–159), wnioskując na ich podstawie, że grupa Lažňany jest współczesna — zwłaszcza w swej młodszej fazie — z etapem Boleráz KCP w zachodniej Słowacji. Świadczą o tym liczne dowody kontaktów dostrzegalne zarówno w różnych elementach kształtu naczyń, jak też w ich ornamentyce (1972, 158). Również autor podkreśla silne oddziaływanie grupy Lažňany na południowo-zachodnio-słowacką grupę lokalną etapu Boleráz (Sochacki 1980, 19). Nawiązania do grupy Lažňany, widoczne we wczesnoklasycznych (IIa) zespołach KCP w Kopčanach we wschodniej Słowacji (Šiška 1970, 181; Sochacki 1980, 73, 91 n.), zamykają górne ramy synchronizacji tej grupy z rozwojem KCP. Ramy te odpowiadają z kolei wspomnianemu już wyżej następstwu: kultura bodrogkerezsturska—grupa Viss KCP w Székely. Zatem synchronizacja: Boleráz—grupa Lažňany nie powinna nasuwać wątpliwości. W dotychczasowych studiach mniej uwagi poświęcono stosunkowi KCP do grupy Hunyadi-halom. P. Patay (1975, 62) jednak zauważa w tej grupie pewne elementy, jak np. naczynia jednouchy i kanelowane, których obecność naszym zdaniem można tłumaczyć tylko oddziaływaniami KCP w jej etapie Boleráz. Klóci się to wyraźnie z tezą tego badacza (1975, 62), że grupa Hunyadi-halom „była zapewne poprzednikiem kultury badeńskiej”. Mogła ona wyprzedzać tylko etap klasyczny KCP. W świetle powyższych faktów — które choć nie obejmują całości skomplikowanej i nadal niewystarczająco zbadanej sytuacji w stosunkach obu kultur, wyznaczają jednak przybliżone ramy czasowe i zakres ich kontaktu — dziwi przedstawiona przez

P. Pataya teza, że „następczynią kultury bodrogkerezsturskiej na Wielkiej Nizinie Węgierskiej była kultura badeńska od samych jej początków, tj. od etapu Boleráz”. Głównym tego dowodem ma być fakt występowania na obszarze kultury bodrogkerezsturskiej stanowisk boleraskich (Patay 1975, 62).

W tym miejscu należy wyjaśnić, że stanowisk KCP etapu I (Boleráz) na terytorium kultury bodrogkerezsturskiej jest bardzo mało (zaledwie kilka słabo zbadanych i z niewielką ilością materiału; Sochacki 1980, mapa A). Zbyt słaby więc to dowód na poparcie powyższej tezy P. Pataya, zwłaszcza że KCP jest znana ze skłonności do tworzenia enklaw osadniczych w ościennym środowisku kulturowym, nieraz na bardzo odległych obszarach. Szkoda, że P. Patay w swej monografii kultury bodrogkerezsturskiej (1975) zestawiał (mapa na wklejce) stanowiska tej kultury tylko zbiorczo, bez rozbicia na etapy. Uniemożliwia to bowiem ustalenie stosunku przestrzennego boleraskich stanowisk KCP do osadnictwa późnej kultury bodrogkerezsturskiej. Nie można wykluczyć, że mamy tu do czynienia z przypadkiem współwystępowania wyspowego.

Autor zatem uważa za możliwą współczesność etapu Boleráz KCP z grupami Lažňany i Hunyadi-halom kultury bodrogkerezsturskiej. Jest to synchronizacja ramowa, której uściślenie zależy od dalszego rozwoju badań (możliwość wyłączenia z niej wczesnej fazy etapu Boleráz). Obecnie dość wyraźnie można określić wzajemne kontakty etapu Boleráz i grupy Lažňany, przy czym lokalne oddziaływania tej grupy na KCP miały wtedy duże znaczenie. W grupie Hunyadi-halom widać słabe wpływy boleraskie, natomiast brak dowodów jej oddziaływań na KCP.

Na marginesie tematyki podjętej w tym rozdziale autor pragnie dodać, że również mało prawdopodobna jest teza P. Pataya (1973, 361; 1975, 62) o gwałtownym i równoczesnym zaniku kultury bodrogkerezsturskiej na całym jej obszarze w rezultacie „totalnej” migracji ludności, które to zjawisko sam ten badacz określa jako zagadkowe. Jest to teza zbyt wyspekulowana, na której poparcie brak wystarczających dowodów zarówno w samej tej kulturze, jak i w ościennym środowisku kulturowym. Trudno też ustalić, czy w owym czasie mogły na Nizinie Węgierskiej nastąpić jakieś kataklizmy przyrodnicze o tak działających skutkach. Nawet gdyby hipotetycznie przyjąć inną przyczynę, np. wyczerpanie się złóż miedzi, trudno uznać, że nastąpiło to równocześnie. Zapewne zanik kultury bodrogkerezsturskiej był bardziej stopniowy, niż się teraz sądzi. Sprzyjałoby to wyżej podniesionej możliwości współwystępowania przez pewien czas na Nizinie niewielkich grup ludności KCP jej etapu Boleráz z nie zidentyfikowanymi jeszcze należącymi grupami ludności schyłkowego etapu kultury bodrogkerezsturskiej.

II. STOSUNEK KCP DO KULTURY CERNAVODA III

Potrzeba wyjaśnienia stosunku KCP do kultury Cernavoda III zaistniała od momentu wyodrębnienia tej ostatniej (Berciu 1961, 135 nn.). Już wtedy zauważono pewne podobieństwa stylu ceramicznego nowo wyodrębnionej kultury i etapu Boleráz KCP. W związku z tym została postawiona teza o pochodzeniu etapu Boleráz (a tym samym całej KCP — Z. S.) z kultury Cernavoda III (Berciu 1964, 278 n.; Morintz, Roman 1973, 271). Teza ta napotkała sprzeciw, m. in. J. K. Kozłowski (1965, 187 n.). Również koncepcja tzw. kompleksu Boleráz—Cernavoda III—Ezero (Němejcová-Pavúková 1970, 191 n.; 1973, 311–313) nie utrzymała się. Wykazano bowiem, że poszczególne człony domniemanego kompleksu są zupełnie różnymi kulturami o niezależnej genezie, odmiennej specyfice i różnej pozycji chronologicznej (por. zwłaszcza Todorova-Simeonova 1973, 468–470).

Autor podjął obszerniej zagadnienie stosunku: KCP—Cernavoda III, w cytowanej już pracy (Sochacki 1980, 148 nn.). W wyniku doszedł do następujących stwierdzeń:

1. Obie kultury powstały i rozwijały się na odległych obszarach, opierając się na zupełnie innych tradycjach miejscowych. KCP uformowała się na Wyżynie Panońskiej i północnych pobrzeżach tego regionu, głównie na podłożu kultury łendzielskiej i przy udziale kultury pucharów lejkowatych. Natomiast kultura Cernavoda III powstała nad dolnym Dunajem jako rezultat długotrwałego rozwoju miejscowego, który sięgał tradycji kultury Gumelnița.

2. Nigdzie w kulturze Cernavoda III nie stwierdzono odpowiedników stadiów inicjalnych Boleráz, takich jak Koppányzászánto-Timárvolgy i Magyarkeszi-Gubarc na Węgrzech (por. Torma 1973, 496, ryc. 3:9–15). Stadia te wyraźnie wyprzedzają formowanie się najwcześniejszych zespołów kultury Cernavoda III.

3. Do kontaktu obu kultur doszło dopiero w dalszym ciągu ich rozwoju, co jest zadokumentowane wyłącznie niektórymi elementami stylu ceramicznego (dość „banalnymi” formami naczyń i pewnymi wątkami ornamentacyjnymi, jak to określił J. K. Kozłowski 1965, 187 n.). Technologia ceramiki i typologia większości naczyń różnią się znacznie.

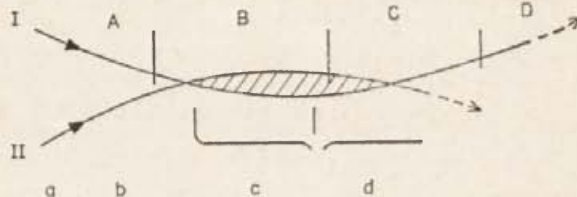
4. Porównania ceramiki pozwalają kontakty tych kultur datować na rozwinięty i późny etap I i wczesnoklasyczny (IIa) podetap KCP oraz starszą i częściowo młodszą fazę kultury Cernavoda III. W dalszym rozwoju obu kultur brak śladów jakiegokolwiek kontaktu, co jest wytłumaczone wycofaniem się wtedy KCP znad środkowego Dunaju.

5. W stylu ceramicznym wczesnej kultury Cernavoda III nasilenie elementów wywodzących się od KCP

jest w sumie znaczne, ich zasięg zaś obejmuje większość obszaru tej kultury. Natomiast w KCP elementy kultury Cernavoda III są nieliczne i występują tylko w pobliżu styku zasięgów obu kultur. Z tego wynika, że to KCP głównie oddziaływała na kulturę Cernavoda III, a nie odwrotnie.

6. Wszystkie pozostałe dziedziny obu kultur (np. kamieniarstwo i krzemieniarstwo, budownictwo, charakter gospodarki i obrządku pogrzebowego) są w całym ich rozwoju zupełnie odmienne.

Przytoczone fakty pozwalają zdecydowanie negować związki genetyczne między tymi kulturami oraz ich jedność kulturową w jakiegokolwiek postaci. Dopuszczają tylko przejściowe oddziaływania KCP na kulturę Cernavoda III. Stosunek rozwojowy obu kultur w koncepcji autora przedstawiono schematycznie na ryc. 4.

Ryc. 4. Szkic ciągów ewolucyjnych kultury ceramiki promienistej (KCP) i kultur Cernavoda

I — ciąg ewolucyjny KCP: A — późne fazy kultury łendzielskiej, B — etap Boleráz KCP, C — etap eklasyczny KCP, D — etap Bošáca KCP; II — ciąg ewolucyjny kultur Cernavoda: a — późna kultura Gumelnița, b — kultura Cernavoda I, c, d — starsza i młodsza kultura Cernavoda III; pole zakreskowane — pozycja kontaktu KCP i kultury Cernavoda III.

Sketch of evolution sequences of Baden culture (KCP) and Cernavoda cultures

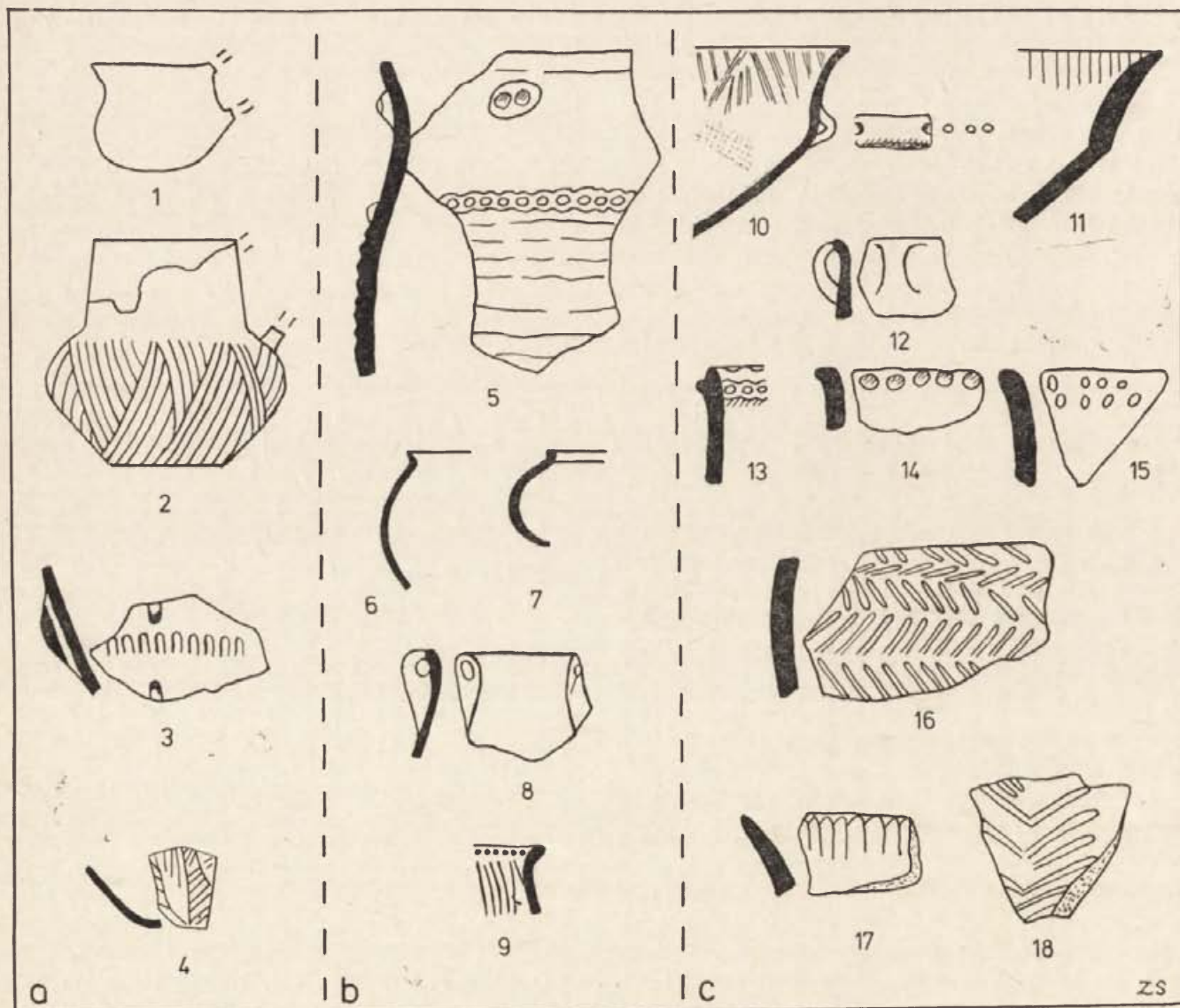
I — KCP evolution sequence: A — late Lengyel culture phases, B — KCP Boleráz stage, C — Classic KCP stage, D — Bošáca KCP stage; II — evolution sequence of Cernavoda cultures: a — late Gumelnița culture, b — Cernavoda I culture, c, d — older and younger Cernavoda III culture; shaded field — contact position of KCP and Cernavoda III cultures

Ostatnio P. I. Roman i I. Némethi (1978, 40 nn., 155, ryc. 8) postawili kwestię tzw. zjawiska Cernavoda III—Boleráz. Niestety, w sposób niezbyt jasny i zdecydowany sformułowali oni tezę o jedności kulturowej Boleráz—Cernavoda III na olbrzymim terytorium od Morza Czarnego po Morawy (1978, 156). Jest to właściwie nowa wersja przebrzmiałych już koncepcji, których nie można przyjąć ze względów powyżej wspomnianych. Natomiast istotny wkład tych badaczy w problematykę obu kultur polega na wyodrębnieniu (na podstawie nowo opracowanych materiałów) strefy występowania znalezisk tzw. typu Cernavoda III—Boleráz, do której zaliczają 14 (15?) stanowisk leżących między Kereszem, Cisą i Dunajem, przeważnie na terytorium Rumunii (1978, ryc. 8). Obaj badacze nie przedstawili jednak zbiorczego zestawienia materiałów charakte-

ryzujących wspomnianą strefę ani nie podjęli próby wyjaśnienia przyczyn powstania tego zjawiska. Takie zestawienie materiałów przez nich opublikowanych sporządził autor (ryc. 5).

Czyste elementy etapu Boleráz (a) mają ściśle ana-

logie na macierzystych terenach KCP: Wyżyna Panońska, Słowacja, Dolna Austria, a nawet w enklawie nad Jeziorem Bodeńskim (por. Němejcová-Pavúková 1964, ryc. 15: 10, 11, 13, 15, 17:13; Ruttkay 1971, tab. A ryc. 6; Neustupný 1973, ryc. 1, część górna). Natomiast nie mają

Ryc. 5. Wybrane elementy „strefy Boleráz–Cernavoda III” w Rumunii

a – czyste elementy etapu Boleráz KCP, b – czyste elementy kultury Cernavoda III, c – elementy o niejednoznacznych cechach kulturowych,

1, 8, 10, 12, 14–16, 18 – Sinnicolau Mare-Saliște; 2 – Nerău; 3 – Bodrog-Pădure; 4, 17 – Macea-Topila; 5–7 – Șeitin; 9 – Zădăreni; 11 – Pecica-La vii; 13 – Sinpetru German-Cărămidărie.

Selected elements of “Boleráz zone-Cernavoda III” in Rumania

a – pure elements of Boleráz KCP stage, b – pure elements of Cernavoda III culture, c – elements of non-uniform cultural characteristics

According to Roman and Némethi, prepared by the author

analogii w kulturze Cernavoda III. Druga grupa (b: przeciwnie, ma wyraźne analogie w obrębie kultury Cernavoda III (por. Morintz, Roman 1968, ryc. 27: 12, 29:8, 13, 15, 17, 31:2–4, 39:9) przy braku ich na macierzystych obszarach KCP. Natomiast do elementów o niejednoznacznych cechach kulturowych (c) można znaleźć analogie w obu kulturach, lecz nie będą to odpowiedniki całkowite, m. in. wobec wybitnie fragmen-

tarycznego charakteru znanego materiału. Tak istotną kwestię ich przynależności kulturowej można by rozstrzygnąć dopiero po analizie technologicznej, której autor nie mógł przeprowadzić, nie znając materiału z autopsji. Szkoda, że P. I. Roman i I. Némethi (1978), dysponujący oryginalnym materiałem, tego nie dokonali.

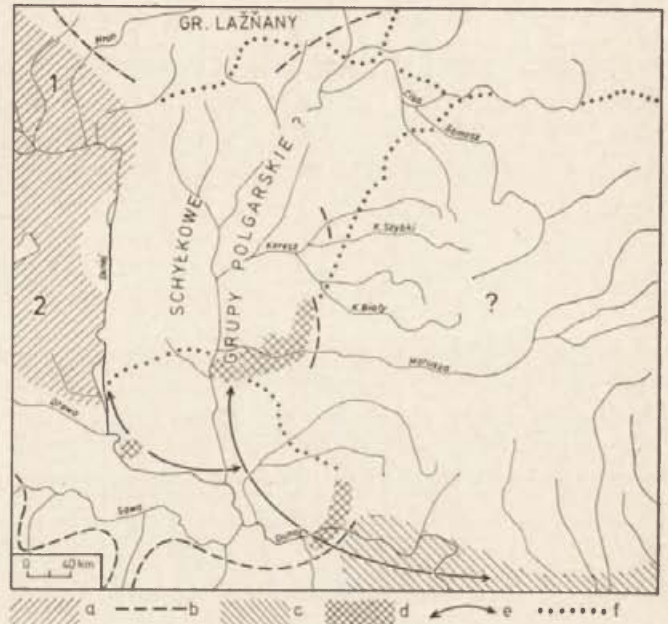
Bez względu na wynik takiej analizy sytuacja w trzeciej grupie typologicznej nie może posłużyć za argument

uzasadniająca tezę jedności kulturowej Cernavoda III—Boleráz na obszarze od Morza Czarnego po Morawy. Stanowi bowiem zjawisko lokalne, które nie powtarza się w podobny sposób na pozostałych olbrzymich przecież obszarach obu kultur, nie może być więc reprezentatywne dla zjawisk ogólnych. Nie zmienia zatem w niczym faktu odrębności genetycznej i rozwojowej obu kultur. Może natomiast świadczyć o istnieniu określonej strefy kontaktowej, której wykrycie stanowi główną zasługę tych badaczy, zwłaszcza że rozpoznali ją na obszarze dotąd najslabiej zbadanym. Na podstawie właściwości grupy ceramicznej c można by też dopuszczać ewentualność silniejszych niż sądzimy, lecz wyłącznie lokalnych, oddziaływań kultury Cernavoda III na KCP etapu Boleráz, ale i to wymaga jeszcze sprawdzenia. Błąd P. I. Romana i I. Némietiego (1978) polega na tym, że zjawisku lokalnemu nadali zbyt wielką rangę interpretacyjną, rzutuującą na problematykę całości obu kultur. Według autora zarówno teza o jedności kulturowej Cernavoda III i Boleráz, jak też ewentualność wyrowadzania Boleráz z południa, z rejonu dolnego Dunaju (1978, 144), są nadal nie do przyjęcia.

Spostrzeżenia poczynione w rozdz. I i II pozwalają uzupełnić niektórymi nowymi składnikami sytuację kulturową KCP na Nizinie Węgierskiej w etapie Boleráz. Dotyczy to zwłaszcza zlewiska Kereszu, Cisy i Dunaju, gdzie dość wyraźnie rysuje się dotąd nie znana strefa kontaktowa KCP z kulturą Cernavoda III. Jednak istotne braki, spowodowane trudnościami ustalenia stosunku KCP do zapewne tu jeszcze trwających schyłkowych jednostek kultury bodrogkereszturskiej, istnieją nadal w międzyrzeczu Dunaju i Cisy. Ogólną cechą całego wschodniego terytorium KCP stanowi brak regionalizacji kulturowej, co dotyczy również wspomnianej strefy kontaktowej, której nie można uznać za grupę lokalną. Przenikanie ludności KCP z Wyżyny Panońskiej i Słowacji na Nizinę Węgierską jest wybitnie nierównomierne, przy czym w południowej części tego regionu wydaje się być intensywniejsze, co wynika z kontaktowej roli Dunaju oraz jego większych dopływów. Względ-

na intensyfikacja osadnictwa KCP na tych terenach nie może jednak, w sytuacji powyżej omówionej, stwarzać argumentu za „południową” genezą tej kultury.

Propozycję odtworzenia całości sytuacji kulturowej na wschodzie terytorium KCP w etapie Boleráz przedstawiono graficznie (ryc. 6), nie ma tu więc potrzeby omawiać jej bardziej szczegółowo.

Ryc. 6. Sytuacja kultury ceramiki promienistej we wschodniej części Kotliny Karpackiej w etapie Boleráz

a — zasięg osadnictwa zwartej KCP; *b* — odtworzony zasięg osadnictwa rozproszonego KCP; *c* — północny zasięg osadnictwa kultury Cernavoda III z wpływami KCP; *d* — dotychczas wykryty rejon mieszania się elementów Boleráz i Cernavoda III w obrębie osadnictwa rozproszonego KCP; *e* — hipotetyczne osie kontaktu obu kultur; *f* — granice państwowe; grupy KCP: 1 — południowo-zachodnio-słowacka; 2 — transdanubijska.

The position of the Baden culture in the eastern part of the Carpathian Basin in the Boleráz stage

a — the range of closed KCP settlement; *b* — reproduced range of dispersed KCP settlement; *c* — the northern range of Cernavoda III culture settlement with KCP influence; *d* — the so far discovered region where Boleráz and Cernavoda III elements mixed within dispersed KCP settlement; *e* — hypothetical contact axes of the two cultures; *f* — state frontiers; KCP groups: 1 — South-Western Slovakian; 2 — Trans-Danubian

According to Banner, Roman and Némethi, supplemented by the author

III. REGIONALIZACJA KCP NA NIZINIE WĘGIERSKIEJ I POBRZEŻACH SIĘDMIOGRODU

Na Nizinie Węgierskiej regionalizacja kulturowa KCP zaznaczyła się dopiero w jej etapie klasycznym (II). Oprócz poważnie wówczas nasilonego osadnictwa rozproszonego pojawiło się tam osadnictwo zwarte i ustabilizowane, tworząc skupiska o charakterze grup lokalnych (ryc. 2 i 8). Grupy te wykazują poważne drugorzędne różnice specyfiki. Wynika to zarówno z ich izolacji w stosunku do ośrodków macierzystych na Wyżynie Panońskiej i w zachodniej Słowacji, jak i z tendencji do rozbieżności rozwoju, w którym istotną rolę speł-

niały wpływy obce (anatolijskie, k. kostolackiej i k. Cołofeni). Wpływy obce w ogólnej ewolucji KCP na Nizinie Węgierskiej były wyraźnie większe niż na wszystkich pozostałych obszarach tej kultury. Zasięg, nasilenie i chronologia tych wpływów są też bardzo różne. Tworzyły one zazębiające się lub nakładające na siebie strefy, które obejmowały zarówno rozproszone, jak i zwarte osadnictwo KCP. W obrębie tych stref istniały z kolei dalsze, złożone zjawiska regionalne, niewystarczająco jeszcze poznane. W sumie była to sytuacja bar-

dzo skomplikowana, której scharakteryzowanie jest niezmiernie trudne, tym bardziej że rozpoczynająca się w podetapie późnoklasycznym gwałtowna ekspansja kultury kostolackiej przekreśliła proces dalszej stabilizacji KCP na większości Niziny Węgierskiej.

Zagadnienie regionalizacji KCP podjęli ostatnio P. I. Roman i I. Némethi (1978, 46–48, 151), zajmując się przede wszystkim peryferycznym obszarem tej kultury na pograniczu rumuńsko-węgierskim. Jest to cenna próba, obszar ten bowiem, istotny zwłaszcza dla ustalenia kontaktów z kulturą Coțofeni, należał dotąd do bardzo słabo poznanych. Obaj badacze przedstawili pełną aktualną bazę źródłową i niektóre nowe, interesujące koncepcje. Nasuwają się jednak pewne zastrzeżenia. Przede wszystkim dotyczą one słabego i powierzchownego (z wyjątkiem grup Viss i Ózd) powiązania zjawisk kulturowych omawianego pogranicza z determinującymi ich

rozwoj ośrodkami wschodniowęgierskimi, ponadto zbyt niego „rozdrobnienia” zjawisk regionalnych (np. sytuacja w grupie Viss na Równinie Samoszu, o innych zob. dalej), wreszcie trafiających się niekonsekwencji terminologicznych oraz interpretacyjnych i bardzo dotkliwego braku zestawień form typowych dla jednostek regionalnych. Wszystko to sprawia, że rzeczywiście nieprosta sytuacja KCP na jej wschodniej peryferii wydaje się być jeszcze bardziej zawiła.

Z tych przyczyn autor podjął próbę pełnego odtworzenia zjawisk regionalnych KCP na Nizinie Węgierskiej i przyległym pobrzeżu Siedmiogrodu. Próbę tą poparł graficznymi zestawieniami form typowych dla grup lokalnych (ryc. 7, 9, 11 i 13). Grupy te omówiono w układzie chronologicznym odpowiadającym rozwojowi KCP na tym obszarze.

PODETAP WCZESNOKLASYCZNY (IIa) KCP

GRUPA LOKALNA VISS

Wyodrębnił ją J. Banner (1941) w rejonie węgierskiego dorzecza górnej Cisy, postęp zaś badań pozwolił poszerzyć jej zasięg na południowe skrawki Słowacji i Równinę Samoszu w Rumunii (Roman, Némethi 1978, ryc. 9). Jest to najbardziej kontrowersyjna dotąd grupa lokalna wschodniego terytorium KCP, gdy chodzi o chronologię, specyfikę oraz odrębną zapewne genezę. Powstała ona w wyniku napływu ludności KCP z rejonu kolana Dunaju i południowo-zachodniej Słowacji, przy silnym udziale obcych wpływów z południa. W podetapie IIa KCP stanowiła najbardziej wysunięty na północ ośrodek wpływów kultury kostolackiej oraz anatolijskich. Te ostatnie oddziaływania reprezentują zwłaszcza rozpowszechnione w omawianej grupie ucha tzw. typu Viss (ryc. 7:1–3, 8, 9, 11, 13, 15), które mają bardzo bliskie odpowiedniki w Beycesultan (warstwa XV) w Anatolii oraz w rejonie egejskim i w Macedonii (Heurtley 1939; Lloyd, Mellaart 1962; Kalicz 1963). Fakt to tym bardziej istotny, że w następnym podetapie (IIb) KCP elementy anatolijskie pojawiły się w obrzędzie pogrzebowym na tych samych terenach górnonadcaisańskich (grupa Ózd). Istnieją dowody, że grupa Viss powstała bezpośrednio po zaniku kultury bodrogereszturskiej na północno-wschodnich Węgrzech (Kalicz 1958, 3), co wraz z brakiem nawiązań boleraskich w tej grupie pozwala datować jej początki na rozwinięty podetap wczesnoklasyczny (IIa) KCP. Szczyt rozwoju grupy Viss przypada na schyłek tego podetapu, a niektóre zespoły ze stanowiska eponimicznego oraz stanowiska w Ózd-Köäljetető (Banner 1956, 95–100, 105–107) sugerują możliwość szczytowego jej współwystępowania z grupą Ózd w podetapie IIb KCP.

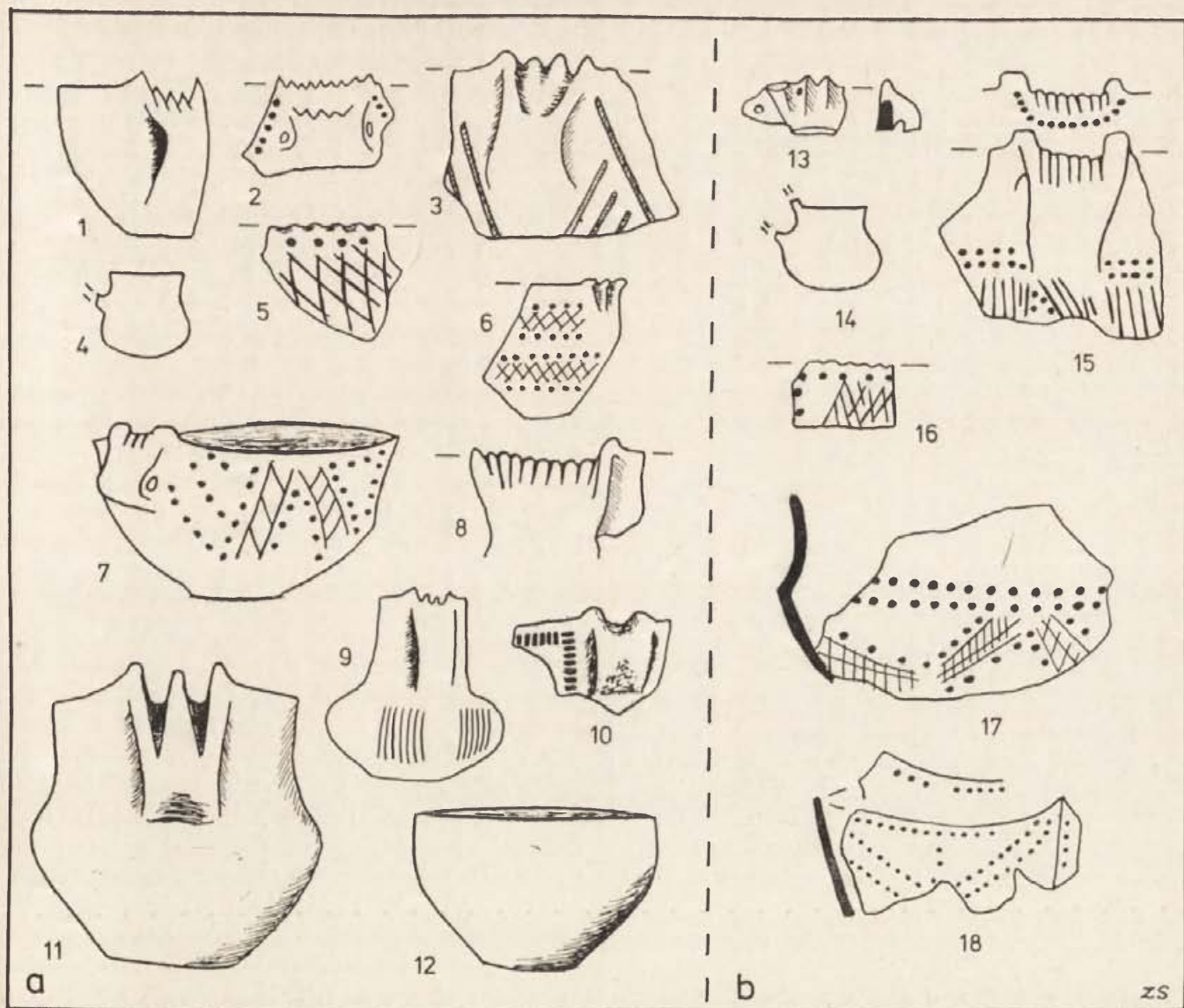
Autor zestawiał podstawowe elementy grupy Viss z całego znanego jej obszaru (ryc. 7), uwzględniając

stanowiska na Równinie Samoszu (opublikowane przez Romana i Némethiego 1978), z których najbardziej reprezentatywne jest Ciumesti III. Na podstawie porównania tych elementów należy podkreślić, że „rumuńskie” stanowiska omawianej grupy lokalnej (ryc. 7b) nie wykazują jakichkolwiek odrębności specyfiki w stosunku do jej głównych ośrodków rozwojowych na Węgrzech (ryc. 7a). Tworzą one po prostu ciąg dalszy zasięgu tej grupy (nawet bez możliwości wyodrębnienia podgrup), wyznaczając tylko jej wschodnią peryferię. Natomiast jest ważne, że na najbardziej wysuniętym na wschód stanowisku w Unimăt z materiałami grupy Viss KCP wystąpiły materiały kultury Coțofeni (Roman, Némethi 1978, tabl. 60, 61, 64–68). Wyznacza to ściśle styk peryferii obu kultur i świadczy o ich lokalnych kontaktach. Elementy kultury Coțofeni były znacznie słabsze w leżącym bardziej na zachód i oddzielnym bagnistą doliną rzeczną stanowisku Ciumesti III (1978, tabl. 11:7, 9, 13, 14). Należy podkreślić, że poza tym w grupie Viss brak powtórzenia podobnych sytuacji, a nawet jednoznacznych dowodów wpływów kultury Coțofeni. Mogła tu odegrać rolę nie sprzyjającą kontaktom specyfika środowiska naturalnego (por. 1978, ryc. 6).

Z poszczególnych znalezisk grupy Viss na Równinie Samoszu zasługuje na bliższą uwagę znalezisko z Berea Ia–b (ryc. 7:18), które choć zachowane fragmentarycznie może kojarzyć się z wyobrażeniem wozu (Roman, Némethi 1978, 147; por. też model wozu odkryty w Budakalász, Banner 1956, ryc. 32). Znajomość wozu została przez ludność KCP przejęta z Anatolii (Behrens 1963, 35). Forma z Berea stanowiłaby więc dalszy dowód wpływów anatolijskich w grupie Viss.

Gdy chodzi o stanowiska KCP na Równinie Samoszu, osobne miejsce należy się znaleźć do stanowiska z Ciumesti IVb, słusznie uważanym przez P. I. Romana

Ryc. 7. Główne elementy grupy lokalnej Viss w rejonie górnej Cisy (a) oraz na Równinie Samoszu (b)

1, 6 – Polgár; 2 – Szerencs Hajdurét; 3 – Kopčany; 4, 11, 12 – Viss; 5 – Tiszalök; 7 – Streda nad Bodrogom; 8 – Rátka; 9 – Ujtikos; 10 – Onga; 13, 14, 16 – Ciumești III; 15 – Unimát; 17, 18 – Berea Ia-b (1 2, 4-6, 8-12 – Węgry; 3, 7 – Czechosłowacja; 13-18 – Rumunia).

Principal elements of the local Viss group in the Upper Tisza region (a) and the Someș Plains (b)

According to Banner, Némescowa-Pavúkova and Šiška, Roman and Némethi and collections from the Herman Ottó Muzeum in Miskolc, prepared by the author

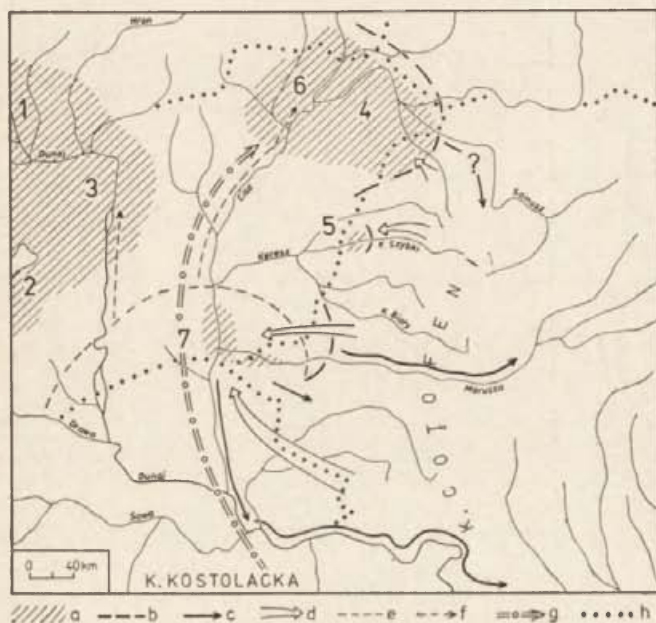
i I. Némethiego (1978, 150) za starsze od grupy Viss. W ceramice tego stanowiska istnieją wyraźne elementy postboleraskie (1978, tabl. 10: 1a,b,3a,b,4,9), brak zaś wyznaczników grupy Viss. Pozwala to datować je na sam początek podetapu wczesnoklasycznego KCP. Znalaziska te wyznaczają więc pozycję chronologiczną najwcześniejszej infiltracji tej kultury na Równinę Samoszu. Jest to fakt ważny, ponieważ nakazuje w dalszych badaniach poszukiwać analogicznie wczesnych infiltracji KCP na terenach północno-wschodnio-węgierskich.

Omówiona grupa Viss stanowi jedyny dotąd poznany element regionalizacji KCP w podetapie IIa w północnej części Niziny Węgierskiej i na przyległych pobrzeżach Siedmiogrodu. Na południu Niziny zniknęła wówczas tak charakterystyczna dla poprzedniego etapu strefa

kontaktowa Boleráz—kultura Cernavoda III, niknęły też stopniowo wpływy KCP w tej kulturze. Natomiast zaczęły się szerzyć wpływy kultury kostolackiej. Osadnictwo KCP było tu nadal rozproszone, jedynie w zlewisku Cisy i Maruszy zaczęła się wyodrębniać grupa lokalna Hódmezővásárhely-Bódzáspart, której rozwój (jak też nasilenie oddziaływań i ekspansji k. kostolackiej) przypadł na podetap IIb, co będzie omówione dalej. Studium podjętym przez P. I. Romana i I. Némethiego (1978) zawdzięczamy możliwość wyodrębnienia u podnóży Siedmiogrodu niewielkiej, lecz złożonej grupy lokalnej, określonej przez nich mianem Giriş, dla której autor proponuje niższą nazwę dwuczłonową, wziętą od stanowisk najbardziej dla niej charakterystycznych.

GRUPA LOKALNA ORADEA-SALCA-GIRIŞU DE CRIŞ

Wyodrębniona przez P. I. Romana i I. Némietiego (1978, 151) jako grupa Giriş składała się z kilku stanowisk (oprócz eponimicznych — Sintandrei i Biharea) nad środkowym biegiem Kereszu Szybkiego. Skupisko to leży w znacznej odległości od ośrodków rozwojowych KCP na Nizinie Węgierskiej, brak też w jego pobliżu nasilonego osadnictwa rozproszonego tej kultury (ryc. 8). Za przyczynę jego powstania można hipotetycznie

Ryc. 8. Sytuacja kultury ceramiki promienistej (KCP) we wschodniej części Kotliny Karpackiej w etapie klasycznym

a — zasięg osadnictwa zwartego KCP; *b* — maksymalny zasięg wschodni osadnictwa rozproszonego KCP; *c* — kierunki przenikania rozproszonych elementów KCP w obręb kultury Coțofeni; *d* — kierunki oddziaływań kultury Coțofeni na KCP; *e* — północny zasięg intensywnych oddziaływań kultury kostolackiej na KCP; *f* — kierunki najdalszych oddziaływań kultury kostolackiej na KCP; *g* — główny kierunek oddziaływań anatolijskich na KCP; *h* — granice państwowe.

The position of the Baden culture (KCP) in the eastern part of the Carpathian Basin in the classical stage

a — the range of closed KCP settlement; *b* — the maximum eastern range of dispersed KCP settlement; *c* — directions of permeation of dispersed KCP elements into the range of Coțofeni culture; *d* — directions of influence of Coțofeni culture on KCP; *e* — the northern range of intensive influence of Kostolac culture on KCP; *f* — directions of the farthest range of influence of Kostolac culture on KCP; *g* — the principal direction of influence of Anatolia on KCP; *h* — state frontiers. Grupy lokalne — Local groups: 1 — Svodin, 2 — Fonyód-Bézsényi pusztá, 3 — Úny. 4 — Viss, 5 — Oradea-Salca—Girişu de Criş, 6 — Ózd, 7 — Hódmezővásárhely-Bódzáspart

According to Banner, Roman and Nemeti and Sochacki

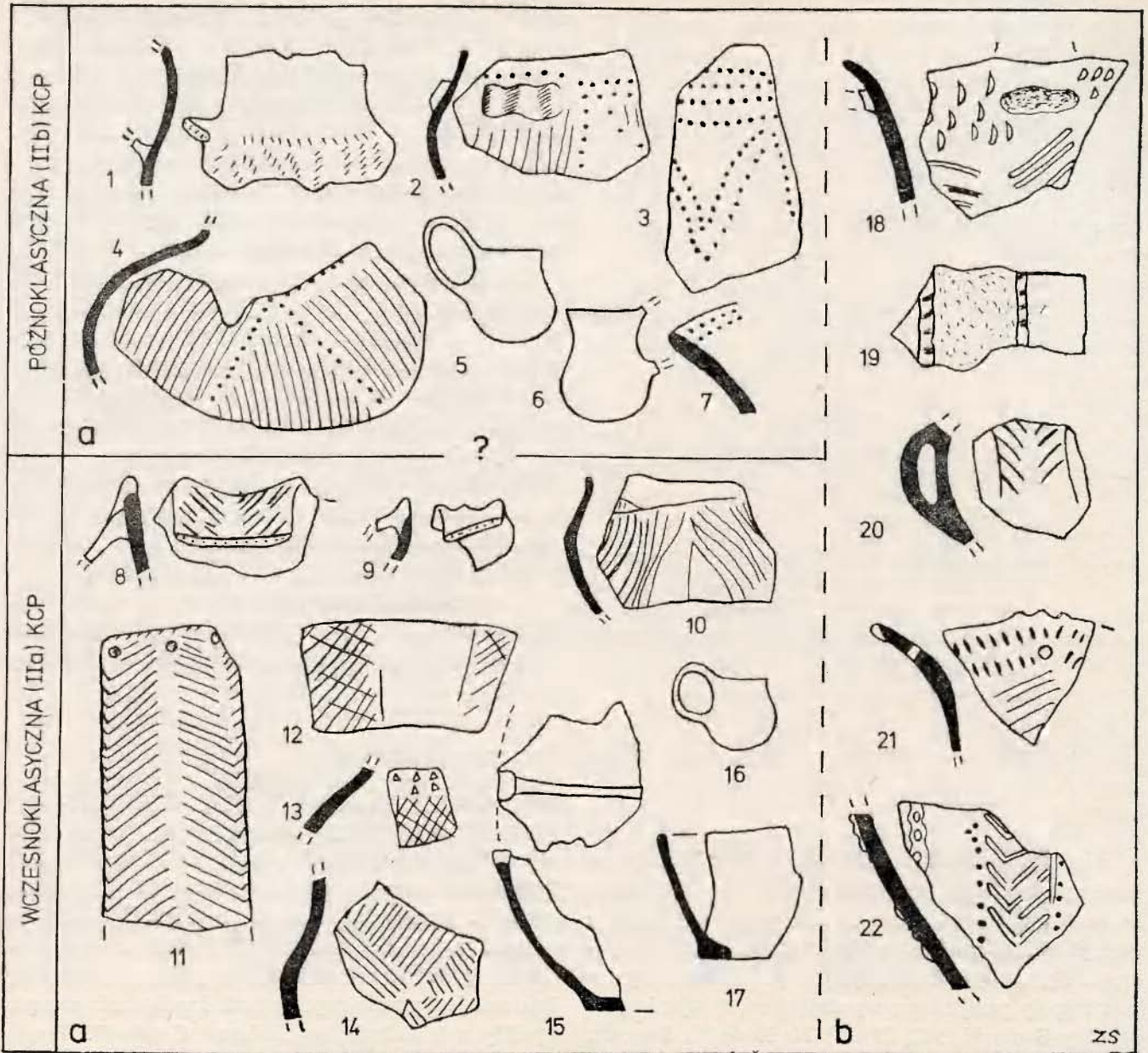
przyjmować przeniknięcie z rejonu Cisy środkowej (?) doliną Kereszu niewielkiej grupy ludności KCP. To skupisko odznacza się ogólnie dwiema właściwościami: *a* — brakiem w materiałach KCP szeregu wyznaczników rozwoju tej kultury na terenach ościennych; *b* — nasileniem elementów kultury Coțofeni. Pomimo tego przynależność omawianej grupy do KCP nie ulega wątpliwości.

Roman i Némietiego (1978, 150) wyodrębnioną grupę lokalną synchronizującą z horyzontami Fonyód i post-Fonyód rozwoju KCP na Wyżynie Panońskiej. Uważają przy tym, że reprezentuje ona tzw. badeński etap Giriş (? — Z. S.) mieszczący się między I i III etapem kultury Coțofeni. Pozycja tego „etapu” w rozwoju KCP jest zupełnie niejasna. Ponieważ niezbyt dokładnie określili oni również specyfikę tej grupy oraz różnice rozwojowe między dwoma głównymi jej stanowiskami, autor uznał, że należy od nowa podjąć próbę charakterystyki w miarę możliwości stwarzanych przez niepełny jeszcze materiał źródłowy.

Z opracowanego przez autora zestawienia typowych form (ryc. 9) wynika, że w omawianym skupisku można wyróżnić dwie zasadnicze grupy typologiczne: *a* — czystych materiałów KCP, oraz *b* — materiałów o cechach złożonych: KCP + kultura Coțofeni. Dla określenia pozycji w rozwoju ogólnym KCP ważna jest grupa pierwsza. W jej materiałach brak jakichkolwiek wyznaczników etapu Boleráz, co ogranicza możliwości oznaczeń chronologicznych do etapu klasycznego KCP.

Większość materiałów z Oradea-Salca i wszystkie znane dotąd z Sintandrei mają wyznaczniki podetapu wczesnoklasycznego KCP (gdy w Girişu de Criş trafiają się one wyjątkowo). Chodzi o typowo post-boleskie ucha taśmowe (ryc. 9:8,9), nierozwiniętą profilację kubków (ryc. 9:16), misy dwudzielne (ryc. 9:15), fragment czerpaka stożkowego ze spłaszczonym dnem (ryc. 9:17), wreszcie bardzo charakterystyczne motywy zdobnicze (ryc. 9:8,11–14). Elementy te mają liczne odpowiedniki na rozległych obszarach KCP, gdzie wyznaczają jej zasięg w podetapie wczesnoklasycznym (por. np. Banner 1956, tabl. V, XIII 18, 29, 30, XXXIV 32, 35, 37, XLV 6, 8, LXII 34; Némecjowá-Pavúková 1974, tabl. 23:10, 27:15, 34:1, 38:4, 46:26). Część analogii jest znana z grupy lokalnej Viss oraz początków rozwoju grupy Hódmezővásárhely-Bódzáspart, gdzie mają podobne znaczenie chronologiczne. Wymowę popierającą ma też zupełny brak w Sintandrei wpływów kultury kostolackiej oraz znikome ich nasilenie w Oradea-Salca (Roman, Némietiego 1978, tabl. 49–55, 73, 74, 76). W sumie pozwala to oba stanowiska zdecydowanie datować na wczesnoklasyczny podetap KCP z ewentualnością tylko częściowego dotrwania drugiego z nich do początków podetapu późnoklasycznego.

W Girişu de Criş mamy natomiast odmienną sytuację. Jak wspomniano, elementów wczesnoklasycznych znaleziono tu niewiele. Przeważają wyznaczniki późnoklasyczne (ryc. 9:2–4; por. Roman, Némietiego 1978, tabl. 59:8,9,13–18, 71:1–14). Te materiały wykazują już silne wpływy kultury kostolackiej. Oznacza to młodszą od Oradea-Salca pozycję chronologiczną Girişu de Criş, z czego wynika możliwość zmiany głównych ośrodków w toku rozwoju omawianej grupy. Podobne zmiany

Ryc. 9. Próba zestawienia głównych elementów grupy lokalnej Oradea-Salca—Girişu de Criş

a — czyste elementy KCP w podziale rozwojowym, b — niektóre elementy o połączonych cechach KCP i kultury Coţofeni bez podziału rozwojowego; 1-4, 7, 15, 17 — Girişu de Criş, 5, 6, 10, 11, 13, 14, 16, 18-22 — Oradea-Salca, 8, 9, 12 — Sintandrei (Rumunia).

An attempt at presenting principal elements of the local Oradea-Salca—Girişu de Criş group

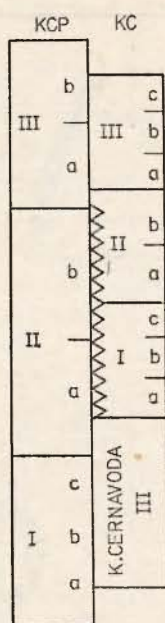
a — pure KCP elements in a development division, b — certain elements of combined KCP and Coţofeni culture characteristics without development division

According to Roman and Nemeti, prepared by the author

trafiają się też w innych grupach lokalnych KCP (np. grupa zesławicko-pleszowska; Sochacki 1980, 96 n.).

Grupę lokalną Oradea-Salca—Girişu de Criş autor jest więc skłonny mieć w ramach całego podetapu IIa oraz części IIb KCP. Świadczy to o dość długim trwaniu tu niewielkiej grupy ludności tej kultury. Różnice między obu stanowiskami eponimicznymi pozwalają spodziewać się podziału rozwoju tej grupy lokalnej na fazy, których obecnie bliżej sprecyzować się nie da.

W omawianej grupie zawierającej wyznaczniki ogólne obu wspomnianych podetapów klasycznej KCP brak wyraźnych dowodów bliższego kontaktu z innymi grupami lokalnymi KCP tego czasu (Viss, Ózd, Hódmezővásárhely-Bodzáspárt). Może to wynikać z izolacji spowodowanej przeniknięciem przez nią w obręb peryferycznej strefy obszaru kultury Coţofeni (Roman 1976, mapa 1). Duże wpływy tej kultury zaznaczone w drugiej spośród wyodrębnionych przez autora typologicznych

Ryc. 10. Próba synchronizacji rozwoju kultury ceramiki promienistej (KCP) i kultury Coțofeni (KC)
Linia łamana — pozycja kontaktu obu kultur.

An attempt at synchronizing the development of Baden culture (KCP) and Coțofeni culture (KC)

Broken line — position of contact of the two cultures

PODETAP PÓŻNOKLASYCZNY (IIb) KCP

GRUPA LOKALNA ÓZD

Wyodrębniona przez J. Bannera (1956, 186 n.) stanowi wyraźną kontynuację rozwojową grupy Viss, czego liczne dowody istnieją w materiale ceramicznym (Neustupný 1973, 329). Zasięg obu grup w większości pokrywa się, a ciągłość rozwoju jest poświadczona przez tzw. zespoły przejściowe, wyodrębnione w rejonie górnej Cisy (Sochacki 1980, 88 nn.). Na Równinie Samoszu fazę przejściową mogą reprezentować stanowiska Salacea-Dealul Vida oraz Carei-Bobald (Roman, Némethi 1978, tabl. 22:1-7 i tabl. 45-48). Grupa Ózd (tak jak i Viss) wykazuje znaczne wpływy kultury kostolackiej, a sporadyczne elementy anatolijskie widać w obrządku pogrzebowym (urny z Center k. Ózd — ryc. 11:23). Groby z Center tak dalece wyodrębniają się ze środowiska miejscowego (Kalicz 1963, 3 nn.), że można nawet dopuszczać infiltrację niewielkiej grupy ludności anatolijskiej nad górną Cisę (?), co byłoby wyjątkiem w skali całego terytorium KCP. Te obce elementy i wpływy nie odgrywają jednak zasadniczej roli w charakterystyce grupy Ózd. Rodowód jej jest niewątpliwie miejscowy, a specyfika zadokumentowana przez formy tu zestawione mieści się wyraźnie w skali właściwości ogólnego stylu ceramicznego KCP.

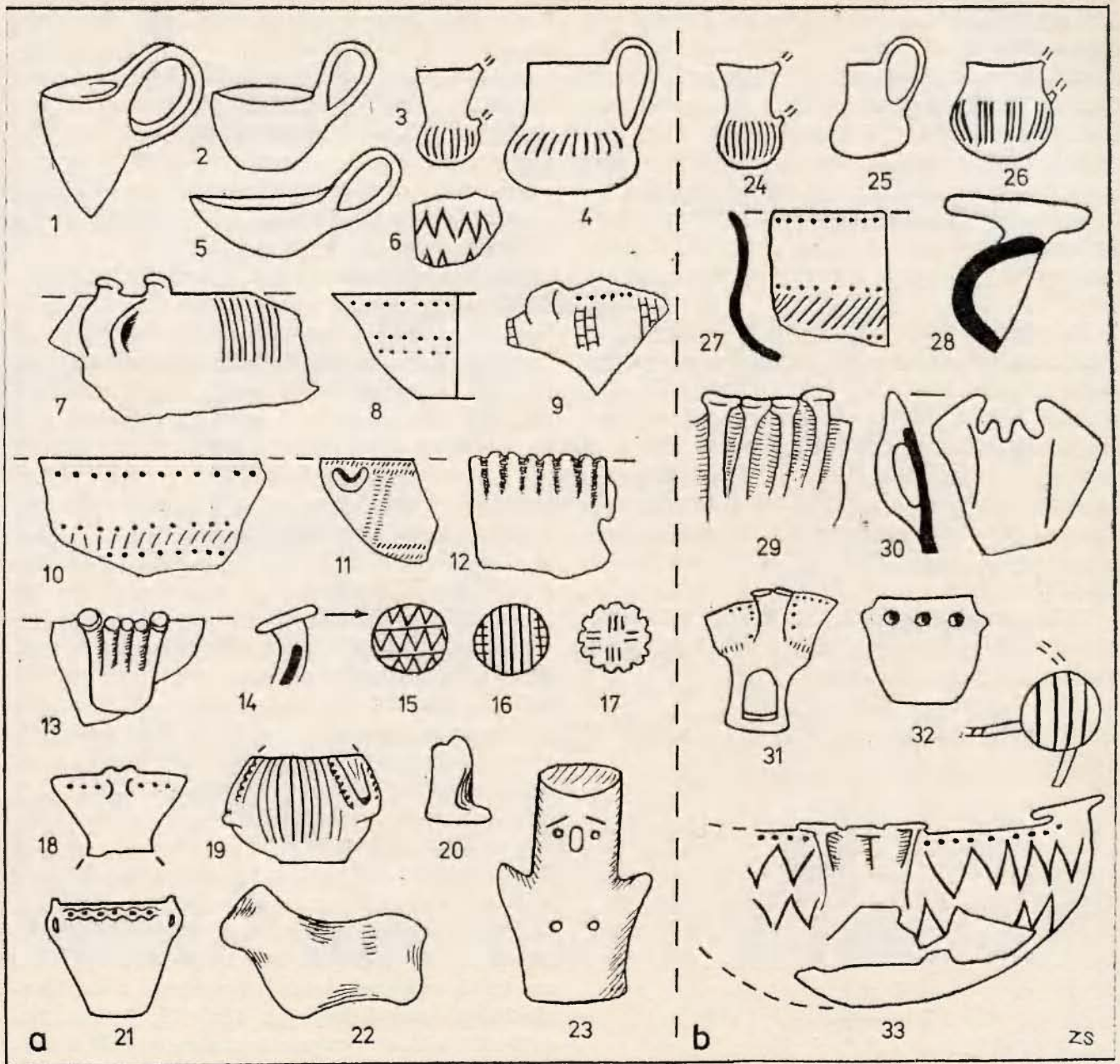
Opublikowane przez P. I. Romana i I. Némethiego (1978, 14 nn., tabl. 23-42) znaleziska z systematycznie zbadanej osady w Pișcolt-Nisipărie przyniosły bogaty

grup ceramiki (ryc. 9b) wydają się jednak uczestniczyć nie tyle w genezie grupy lokalnej Oradea-Salca—Girișu de Criș, ile „ciążyć” na dalszym jej rozwoju. P. I. Roman i I. Némethi (1978, 148 nn.) wpływy te wiążą z I etapem kultury Coțofeni. To datowanie może jednak dotyczyć tylko starszego odcinka rozwoju omawianej grupy, reprezentowanego przez pierwsze stanowisko eponimiczne, gdy odcinek młodszy reprezentowany przez drugie sięga zapewne etapu II kultury Coțofeni.

Zanik tak odizolowanej grupy lokalnej mógł być spowodowany wchłonięciem jej przez kulturę Coțofeni w etapie II, w ciągu którego KCP rozpoczęła wycofywanie się z Niziny Węgierskiej. Pewnego stopnia wskaźnikiem takiej ewentualności są nawiązania do klasycznej KCP, trafiające się w ceramice z osady etapu III kultury Coțofeni w Oradea-Salca (Roman, Némethi 1978, 148, tabl. 77:2-4). Synchronizacja ogólnego rozwoju obu kultur (ryc. 10) nie wykazuje możliwości przekazania drogą kontaktu elementów klasycznej KCP w obręb kultury Coțofeni w III jej etapie.

Z powyższych uwag wynika też, że trzeba sprzeciwić się stanowczo tezie cytowanych badaczy, by omówiona grupa mogła reprezentować jakkolwiek odrębny etap rozwoju KCP.

materiał uzupełniający charakterystykę tej grupy. Jednakże tak jak w przypadku grupy Viss trudno mówić o jakichkolwiek odrębnościach grupy Ózd na Równinie Samoszu w stosunku do jej centrów nad górną Cisę (ryc. 11). Trudno też uznać, iż do grupy Ózd mógł się odnosić pogląd obu badaczy (1978, 151), że wyznacznikiem specyfiki znalezisk KCP w północno-zachodniej Rumunii jest prawie zupełny brak kanelowania naczyń, wynikły z kontaktów ze „światem Coțofeni”. Proste bowiem porównanie materiałów z Pișcolt-Nisipărie (1978, tabl. 23-42) i z Ózd (Banner 1956, tabl. LXIX-LXXVII) wykazuje, że kanelowanie rozpowszechniło się tam w zbliżonym stopniu. Zresztą zwyczaj ten jest właściwy też innym stanowiskom tej grupy, a także znacznie szerszym obszarom KCP w jej podetapie IIb. Kontakty mieszkańców osady tej kultury w Pișcolt-Nisipărie z ludnością kultury Coțofeni są bezsporne, o czym świadczą typowe materiały etapu II kultury Coțofeni współwystępujące z „promienistymi” (Roman, Némethi 1978, tabl. 27:4,5, 28:2,3, 30:1, 31:1,2, 33:11). Jednak skutki tych kontaktów nie były tak znaczne, jak uważają obaj badacze. W głównych bowiem ośrodkach rozwojowych grupy Ózd na Węgrzech brak nie tylko powtórzenia sytuacji z Pișcolt-Nisipărie, ale nawet istotnych wpływów kultury Coțofeni. Mamy tu więc od czynienia ze zjawiskiem podobnym do stwierdzonego w grupie Viss, a wynikającym ze specyfiki lokalnego środowiska naturalnego.

Ryc. 11. Wybrane elementy grupy lokalnej Ózd w rejonie górnej Cisy (a) oraz na Równinie Samoszu (b)

1, 6, 7, 9 – Ózd, Stadion Sportowy, 2, 5, 10, 13–18, 20–22 – Ózd Kőaljatek, 3, 4 – Debrecen, 8, 23 – Center, 11, 12 – Piliny, 19 – Uraj (Węgry); 24–29, 31–33 – Pişcolt-Nisipărie, 30 – Valea lui Mihai (Rumunia).

Selected elements of the local Ózd group in the Upper Tisza region (a) and the Someș Plain (b)

According to Banner, Kalicz, Roman and Némethi and Herman Ottó collections at Miskolc Museum and Déri Múzeum in Debrecen, prepared by the author

Wśród kwestii szczegółowych należy zwrócić uwagę na znaleziska kilku przedmiotów metalowych z Pişcolt-Nisipărie (szydła? i tarczka z uchwytem, Roman, Némethi 1978, tabl. 34:6–11, ostatnie 2 okazy znalezione luźno). W cytowanej publikacji nie sposób się doszukać omówienia ani nawet bliższego określenia ich surowca. KCP jest znana ze słabego rozwoju wytwórczości metalowej (nawet miedzianej – Sochacki 1980, 192). Bez względu zatem na okoliczności wystąpienia tych przedmiotów jest wątpliwe, aby wszystkie stanowiły jej wyroby własne.

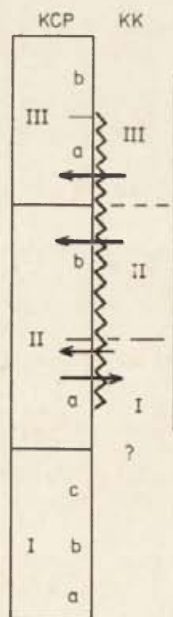
Na marginesie należy dodać, że autor sprzeciwia się zaliczeniu przez P. I. Romana i I. Némethiego (1978, ryc. 8) do grupy Ózd niektórych stanowisk w rejonie kolana Dunaju, są to bowiem stanowiska grupy Űny, rozwijającej się zresztą w podetapie IIa KCP (Sochacki 1980, 73 nn.).

Grupa Ózd jest jedynym dotąd rozpoznanym elementem regionalizacji kulturowej KCP w podetapie IIb na północy Niziny Węgierskiej i Równinie Samoszu. Jej ramy chronologiczne wypełniają prawie w całości ten podetap, a zanik został zapewne spowodowany

ekspansją kultury kostolackiej. Nie ma jakichkolwiek śladów, które by świadczyły o wchłonięciu nawet częściowo (Równina Samoszu) tej grupy przez kulturę Coțofeni. Można przypuszczać, że pod naporem ludności kultury kostolackiej przedstawiciele grupy Ózd wycofali się na północ, w kotliny karpackie, zasilając tam spiską grupę lokalną w późnej fazie jej rozwoju. Ta hipoteza jest poparta gwałtownym zagęszczeniem się osadnictwa grupy spiskiej w tym czasie oraz mieszaniami się wtedy na Spiszu elementów typowych dla obu grup.

Na południu Niziny oddziaływania kultury kostolackiej na KCP osiągnęły w jej etapie późnoklasycznym swe maksimum. Doszło do przetworzenia stylu ceramicznego KCP w stopniu tak znacznym, że wielu tujszych stanowisk nie da się zdecydowanie zaliczyć do pierwszej lub drugiej z tych kultur. Trudności pogłębia jeszcze niewystarczający stopień zbadania tych obszarów. Z jednostek regionalnych KCP można tu wyodrębnić tylko grupę lokalną Hódmezővásárhely-Bódzáspart.

Próbie synchronizacji KCP z zajmującą tak istotne miejsce w jej problematyce kulturą kostolacką przedstawiono schematycznie na ryc. 12.

Ryc. 12. Próba synchronizacji rozwoju kultury ceramiki promienistej (KCP) i kultury kostolackiej (KK)

Linia łamana – pozycja kontaktu obu kultur, strzałki – kierunki oddziaływań

An attempt at synchronizing the development of the Baden culture (KCP) and the Kostolac culture (KK)

Broken line – position of contact of the two cultures, arrows – directions of influence

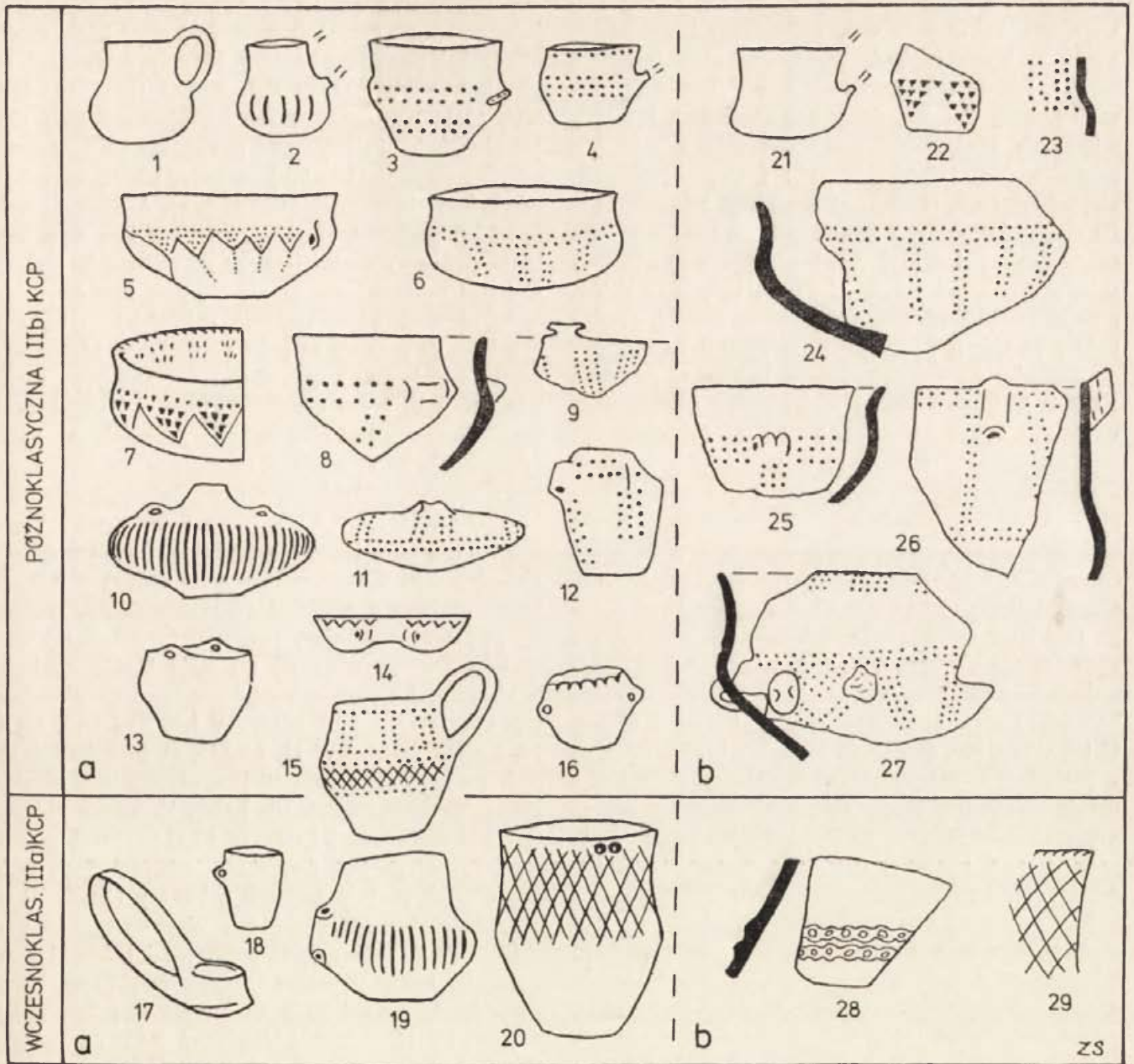
GRUPA LOKALNA HÓDMEZŐVÁSÁRHELY-BODZÁSPART

Wyodrębnienie tej grupy zaproponował autor, przedstawiając jej wstępną charakterystykę (Sochacki 1980, 101 nn.). Tworzy ona skupisko stanowisk w zlewisku

Cisy i Maruszy na Węgrzech (ryc. 2 i 8). Jej główną właściwością jest zachowanie, pomimo poważnych wpływów kultury kostolackiej, najbardziej czystych elementów KCP w obrębie południowej części Niziny Węgierskiej (ryc. 13). Zaczątki formowania się tej grupy przypadają na wczesnoklasyczny podetap KCP, dalszy zaś rozwój mieści się w podetapie późnoklasycznym. Zanik jej spowodował najprawdopodobniej wchłonięcie przez kulturę kostolacką.

W związku z publikacją P. I. Romana i I. Némethiego (1978) należy zwrócić uwagę na wydłużony w górę biegu Maruszy ciąg stanowisk KCP na terenach Rumunii (1978, ryc. 9, tabl. 1). Obaj badacze (1978, 151) zaliczają go ogólnikowo do „strefy żywych kontaktów między kulturą badeńską a kulturą kostolacką”, której to strefy bliżej nie analizują. Jednak przeprowadzone przez autora (ryc. 13) dokładniejsze porównanie materiałów ze stanowisk w dolinie Maruszy w Rumunii z przyległymi na Węgrzech pozwala na określone wnioski. Stanowiska rumuńskie, takie jak Beba Veche, Sinpetru German-Fintina vacilor oraz Bodrog-Pădure, należy uznać za najbardziej na wschód wysunięte punkty osadnicze grupy lokalnej Hódmezővásárhely-Bódzáspart. Wynika to zarówno ze zbieżności stylu ceramicznego KCP na tych terenach, jak i z analogicznego stopnia przetworzenia tego stylu przez kulturę kostolacką (głównie ornamentyka) i jest poparte zbieżną pozycją chronologiczną oraz sytuacją przestrzenną (ryc. 8 i 13). Przy tym część materiałów z Sinpetru German-Fintina vacilor i Bodrog-Pădure (ryc. 13:28,29; por. też Roman, Némethi 1978, tabl. 2:4,5,7–10) wykazuje więcej nawiązań wczesnoklasycznych, bardziej odpowiadając zaczątkom formowania się grupy Hódmezővásárhely-Bódzáspart na Węgrzech. Stanowisko Beba Veche nie ma takich nawiązań, natomiast wykazuje oddziaływania kultury kostolackiej (ryc. 13:24,25; Roman, Némethi 1978, tabl. 6) w stopniu kwalifikującym całość znanych dotąd materiałów do podetapu IIb KCP. Wszystko to ściśle odpowiada ramom chronologicznym grupy Hódmezővásárhely-Bódzáspart na przyległych terenach węgierskich. Rozmieszczenie omówionych stanowisk rumuńskich dowodzi jednak, że tworzą one ciąg osadnictwa penetracyjnego, które znacznie wykraczało poza „macierzysty” obszar tej grupy. Do opanowania osadnictwem zwartym tego odcinka doliny Maruszy nie doszło zapewne z przyczyny ekspansji kultury kostolackiej, w wyniku czego omawiana grupa zaniknęła w swym ośrodku centralnym.

Sytuację w grupie Hódmezővásárhely-Bódzáspart komplikują występujące na całym jej obszarze elementy kultury Coțofeni. Są jednak w porównaniu z kostolackimi słabiej zaznaczone. Ich zasięg na południu Niziny Węgierskiej wykracza zresztą dość daleko poza obszar tej grupy, lecz pozycja chronologiczna w rozwoju kultury Coțofeni nie zawsze jest jasna. Pozwalają jednakże

Ryc. 13. Wyznaczniki grupy lokalnej Hodmezovásárhely-Bódzáspart na terenach macierzystych (a) i na Równinie Maruszy (b) w podziale rozwojowym

1-5, 7, 9, 10, 13, 14, 16, 17, 19, 20 - Hódmezovásárhely-Bódzáspart, 6 - Ószentiván, 8 - Deszk, 11, 15, 18 - Szentes-Nagyhegy, 12 - Tápé Lebő (Węgry); 21-23, 26, 27, 29 - Sînpetru German-Fintina vacilor, 24, 25 - Beba Veche, 28 - Bodrog-Pádure (Rumunia)

Determinants of the local Hodmezovásárhely-Bódzáspart group on native areas (a) and the Mureș Plain (b), divided according to development

According to Banner, Roman and Némethi and collections from the Tornyai Janós Muzeum in Hódmezovásárhely, the Móra Ferenc Múzeum in Szeged and the Koszta József Múzeum in Szentes, prepared by the author

na przybliżoną synchronizację późnoklasycznej KCP z etapem II kultury Coțofeni (ryc. 10; por. Roman, Némethi 1978, 152).

Południowe tereny Niziny zasługują na uwagę również ze względu na możliwość ściślejszego określenia stosunku trzech kultur: KCP, kostolackiej i Coțofeni.

IV. STOSUNEK KCP DO KULTURY COȚOFENI

W rezultacie swej ekspansji na Nizinę Węgierską KCP dotarła do zachodnich pbrzeży Siedmiogrodu, opанowanego już wtedy przez kulturę Coțofeni. Między

obu kulturami doszło do kontaktów, których pewne przykłady ukazano, omawiając zagadnienie regionalizacji KCP. Istnieje jednak potrzeba porównania zbior-

czego w celu umożliwienia synchronizacji całości rozwoju tych kultur oraz ustalenia zakresu i zasięgu ich wzajemnych oddziaływań.

P. I. Roman (1976) wyróżnił trzy główne etapy rozwoju kultury Coțofeni (nazywane czasem niezbyt konsekwentnie i nieodpowiednio do rangi zachodzących przemian fazami lub okresami): I etap — powstawania, z fazami a–c, II etap — krystalizacji, z fazami a i b, III etap — klasyczny, z fazami a–c, po którym kultura ta zaniknęła wskutek ekspansji plemion o „barbarzyńskim charakterze” (1976, 35–47, 98–100, 102 n.). Ten podział zostanie również zastosowany poniżej, równoległe z przyjętym przez autora podziałem KCP.

Zajmując się oddziaływaniami kultury Coțofeni na KCP P. I. Roman podjął m. in. próbę zsynchronizowania obu kultur i ustalenia ich kontaktów. Generalne jego stwierdzenie (Roman 1976, 101) brzmi: „zachodnimi sąsiadami kultury Coțofeni w I i II jej fazie [etapie — Z. S.] były plemiona kultury badeńskiej”. Pewne uściślenia wynikają ze zsynchronizowania przez niego (w przybliżeniu) Coțofeni Ib z horyzontem Fonyód KCP, Coțofeni Ic/IIa z grupą Viss KCP, Coțofeni IIa, b z grupą Ózd KCP (1976, 51–55, ryc. 8), a ponadto z faktu wyprzedzania przez etap Boleráz KCP początków rozwoju kultury Coțofeni oraz synchronizowania tzw. etapu badeńsko-kostolackiego kultury kostolackiej z etapem Coțofeni II (1976, 61 n., ryc. 9), co ma istotną wymowę w zakresie chronologicznym. „Przekładając” na klasyfikację stosowaną przez autora oznaczałoby to, że wspomniane sąsiedztwo KCP i kultury Coțofeni przypada na etap klasyczny (IIa, b) pierwszej z nich. Pomimo zawiłości cytowanej synchronizacji trudno wobec niej przedstawić jakieś zasadnicze zastrzeżenia. Jest bowiem poparta zarówno dowodami bezpośrednimi (kontakty KCP i kultury Coțofeni), jak pośrednimi (stosunek tych kultur do k. Cernavoda III i kostolackiej, por. też Sochacki 1980, 203 nn.). Jednak omówiona w rozdziale III sytuacja w grupach lokalnych klasycznego etapu KCP wraz z faktem istnienia oddziaływań wczesnoklasycznych na kulturę Cernavoda III stwarza możliwość niewielkiego przesunięcia wstecz pozycji KCP w tej synchronizacji (rys. 10).

Jak już wspomniano, zasięg oddziaływań kultury Coțofeni na KCP jest na północy Niziny Węgierskiej minimalny (grupy lokalne Viss i Ózd), poszerzając się znacznie na południu tego regionu (grupa Hódmezővásárhely-Bódzáspart i rozległe obszary okoliczne). Wpływy te obejmują wyłącznie styl ceramiczny, mając w tym zakresie dość istotne znaczenie tylko w grupie lokalnej Oradea-Salca—Girișu de Criș. Dane P. I. Romana (1976, 36–42, 51–55) nie stoją w sprzeczności z tymi stwierdzeniami.

Należy jednak podjąć próbę ustalenia zasięgu i pozycji chronologicznej oddziaływań odwrotnych, tj. KCP na kulturę Coțofeni, czemu P. I. Roman nie poświęcił

odpowiedniej uwagi. Trzeba oprzeć się na najbardziej jednoznacznych przykładach spośród materiałów opublikowanych przez tego badacza. Niestety, ścisłą synchronizację utrudnia fakt, że P. I. Roman (1976, 105–107, tabl. 53–117) w zestawieniach materiałów kultury Coțofeni ograniczył się tylko do powiązania ich z poszczególnymi etapami (I–III) jej rozwoju, nie łącząc z wyodrębnionymi przez siebie fazami (a–c). A właśnie z tych zestawień pochodzą przykłady tu omawiane (ryc. 14).

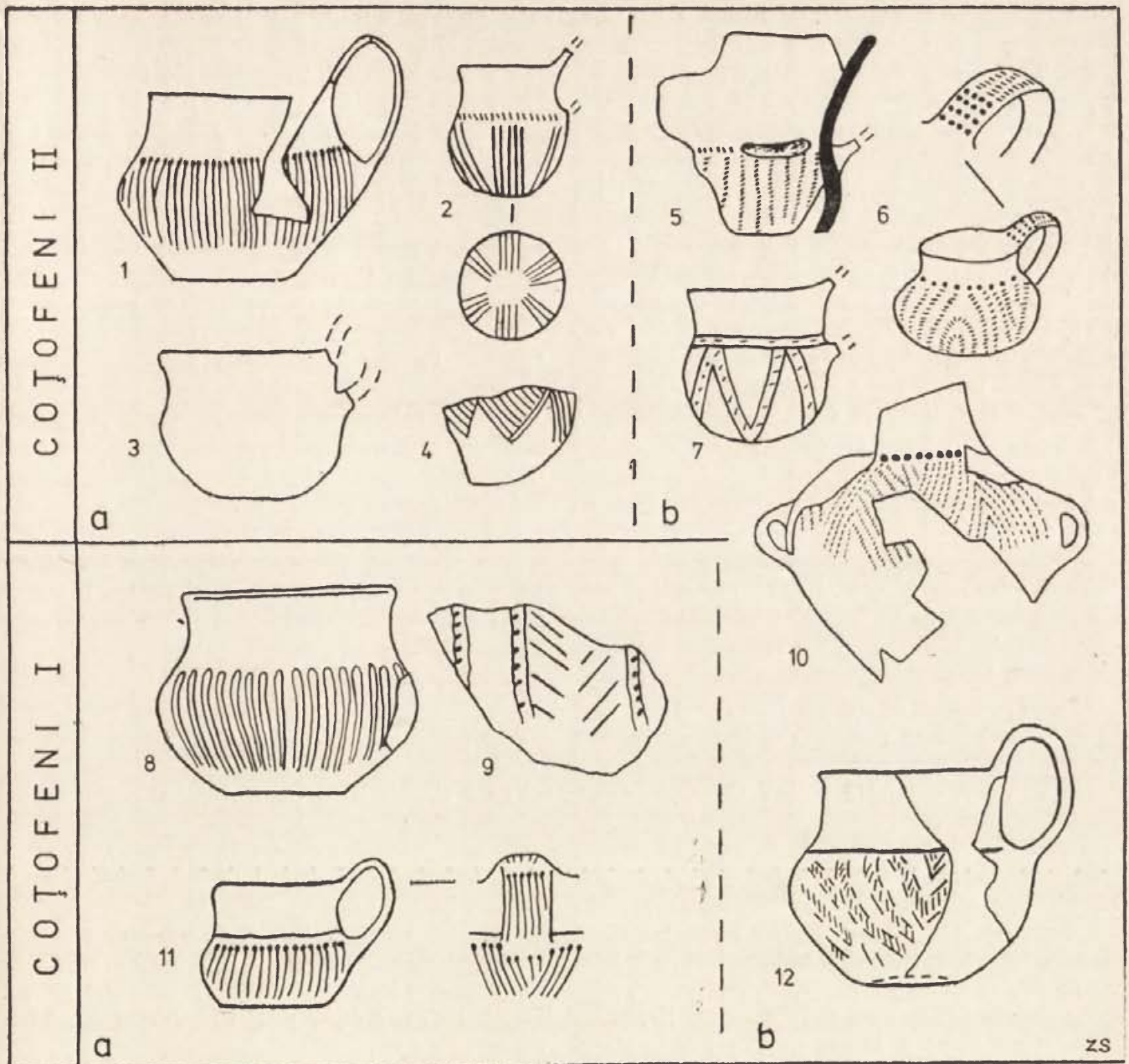
Elementy odpowiadające KCP w obrębie kultury Coțofeni najłatwiej rozpoznać w grupie kubków uchających, są to bowiem naczynia najczęściej zachowane w całości, co pozwala na pełne porównania. Można wyodrębnić dwie grupy tych elementów. Do grupy a należą naczynia, które kształtem ogólnym i szczegółami profilacji, motywami oraz techniką zdobienia tak ściśle odpowiadają KCP, że autor, choć nie zna tych materiałów z autopsji, jest skłonny uznać je za czysto „promieniste” (ryc. 14:1–4, 8, 9, 11). Natomiast do grupy b zaliczono naczynia, które łączą właściwości KCP (głównie profilacja, czasem motywy zdobnicze) z właściwościami kultury Coțofeni (zwykle technika, czasem motywy ornamentacyjne, por. ryc. 14:5–7, 10, 12).

Formy grupy pierwszej (a) mają bliskie analogie w klasycznych „promienistych” zespołach na Węgrzech (np. Banner 1956, tabl. XII2, XV 1, 5, XVI 1, 13, XXX 15, XXXIV 22, 26, LVI 11, LXXIX 4), brak im jednak cech pozwalających na ściślejsze określenia chronologiczne (podetap IIa lub IIb KCP). Ze strony kultury Coțofeni wiążą się z jej etapami I i II w sposób przedstawiony na ryc. 14a. Gdy chodzi o formy grupy drugiej (b), ich pozycja w rozwoju kultury Coțofeni jest zupełnie analogiczna (ryc. 14b). Wobec trudności powiązania z poszczególnymi podetapami i fazami rozwoju obu kultur wyznacza to tylko przybliżone ramy wpływów klasycznej KCP na kulturę Coțofeni w jej etapach I i II. Zakres oddziaływań KCP na kulturę Coțofeni obejmuje również wyłącznie styl ceramiczny.

Materiały obu grup ceramicznych (ryc. 14) wyznaczają rozproszony zasięg „punktowy” oddziaływań KCP, bardzo daleko jednak wkraczający w obręb terytorium kultury Coțofeni. Oprócz obszaru rumuńskiego Banatu spotyka się je w zachodniej Muntenii i zachodniej części Wyżyny Tyrnawy w centralnym Siedmiogrodzie. Ich rozmieszczenie wiąże się wyraźnie z biegiem głównych rzek, co pozwala odtwarzać następujące kierunki przenikania elementów klasycznej KCP na terytorium kultury Coțofeni: a — w dół biegu Dunaju i wzdłuż jego lewobrzeżnych dopływów (najdogodniejszy rejon kontaktowy, por. też oddziaływania KCP na kulturę Cernavoda III); b — w górę biegu Maruszy; c — w górę biegu Samoszu (hipotetyczny; por. ryc. 8). Na te regiony trzeba więc zwrócić uwagę w dalszych studiach nad obu kulturami.

Należy dodać, że wśród materiałów I etapu kultury

Ryc. 14. Niektóre czyste elementy klasycznego etapu KCP w kulturze Coțofeni I-II (a) oraz elementy o mieszanych cechach klasycznej KCP i kultury Coțofeni (b)

1, 3, 11 – Herculane-Peștera Hoților; 2, 5, 7 – Branet; 4 – Girbova de Sus; 6 – Nandru-Peștera Curată; 8, 12 – Locusteni; 9 – Oradea-Salca; 10 – Vădastra (Rumunia)

Certain pure elements of the classic KCP stage in the Coțofeni culture I-II (a) and elements of mixed classic KCP and Coțofeni culture characteristics (b)

According to Roman, prepared by the author

Coțofeni opublikowanych przez P. I. Romana istnieją też takie, które wykazują pewne właściwości bołerskie, przede wszystkim w ornamentyce (1976, tabl. 53:3, 21, 55:12, 58:2, 63:4, 10, 66:5). Nie są one jednak tak „czyste”, jak na macierzystych terenach KCP w etapie Bołeráz. Zważywszy na bliższe ich podobieństwo do elementów bołerskich w kulturze Cernavoda III, należy uznać, że nie mogą dowodzić bezpośredniego kontaktu KCP i kultury Coțofeni w tym czasie, ale zostały przekazane przez kulturę Cernavoda III (por. ryc. 10).

Ogólne nasilenie elementów KCP w kulturze Coțofeni nie jest tak wielkie, by uzasadniało te koncepcje, które rozwój kultury Coțofeni silnie wiązały z KCP (kultura peryferyczna kompleksu bańskiego powstała w rezultacie jego ekspansji, por. Tasić 1976, 43, 50). Nie ulega wątpliwości, że obie kultury, powstałe w zupełnie odmiennych i odległych środowiskach, zetknęły się z sobą tylko epizodycznie, tracąc po tym kontakt zupełnie. Jak wspomniano, zakres ich wzajemnych oddziaływań obejmuje tylko niektóre elementy stylu cerna-

micznego. Pozostałe wytwory materialne, ekonomika, obrządek pogrzebowy i wierzenia ludności są zupełnie różne. Stwarza to w stosunkach między nimi sytuację analogiczną do istniejącej między KCP a kulturą Cernavoda III. Obie porównywane tu kultury zanikły w sposób dość gwałtowny, z czego wynika, że zarówno w Kotlinie Karpackiej, jak w Siedmiogrodzie miały wtedy miejsce poważne, choć nie zawsze zidentyfikowane (Siedmiogród), przemieszczenia ludności (por. Roman 1976, 14–34, 94–103; Sochacki 1980, 118 nn.).

W miarę rozwoju kultury Coțofeni pojawiały się w niej (od etapu II) elementy kultury kostolackiej, osiągając w niektórych rejonach poważne znaczenie (Morintz, Roman 1973, 280 nn.). Potwierdza to proponowane tu synchronizacje (ryc. 10 i 12). Uwzględniając przy tym zakres oddziaływań kostolackich na KCP, należy wyrazić opinię, że kultura kostolacka była w eneolicie południowo-wschodniej Europy istotniejszym czynnikiem, niż się dotąd sądzi.

Dane omówione w rozdz. III i IV pozwalają ściślej, niż dotychczas było to możliwe, odtworzyć sytuację na wschodnim terytorium KCP również w jej etapie klasycznym. Dotyczy to przede wszystkim zjawiska regionalizacji, wyraźnej na północy Niziny, a tylko wyjątkowo występującej na południu, gdzie nadal domino-

wało osadnictwo rozproszone i krótkotrwałe. Może to wskazywać na różnicowanie się form eksploatacji gospodarczej tego regionu (ruchliwe grupy półnomadyczne na południu?, por. Sochacki 1980, 188 nn.) oraz na intensyfikację kontaktów KCP z kulturami ościennymi. Kontakt z kulturą Coțofeni miał jednak charakter epizodyczny i na ogół lokalny, obie kultury nie wpłynęły w istotny sposób na wzajemny ogólny rozwój.

W strefie, gdzie poprzednio istniały silne kontakty KCP z kulturą Cernavoda III, doszło w tym etapie do poważnych zaburzeń, wywołanych przez kulturę kostolacką, która oddziaływała również na kulturę Coțofeni. Sytuację komplikowały ponadto intensywne wpływy ośrodków anatolijskich (zwłaszcza w grupie Viss KCP). Lokalnie mogło dojść nawet do przeniknięcia drobnych grup ludności anatolijskiej na tereny KCP (por. urny z Center). Jednak teza o „totalnej” migracji z Anatolii (Kalicz 1963, 83) jest nie do przyjęcia. Jedy- nym czynnikiem mogącym spowodować destabilizację i zanik KCP wraz ze schyłkiem jej podetapu późno- klasycznego na obszarach Niziny Węgierskiej pozostaje nadal kultura kostolacka, której skomplikowane zjawiska wymagają jeszcze studiów.

Propozycję odtworzenia sytuacji KCP na wschodzie jej terytorium w etapie klasycznym przedstawia mapa (ryc. 8).

V. OGÓLNE RAMY CHRONOLOGICZNE KCP NA NIZINIE WĘGIERSKIEJ

Datowanie absolutne KCP (tak całości, jak i poszczególnych etapów) należy do najtrudniejszych zadań, głównie z przyczyny stanu badań oraz niedostatków stosowanej metody. Nie ma tu potrzeby przytaczać nawet najgłówniejszych spośród wielu rozbieżnych opinii, które utrzymują się nadal w literaturze. Wymownym ich przykładem mogą być oceny przedstawione przez E. Neustupnego (1973, 344) i S. Hooda (1973, 111 nn.) na międzynarodowym sympozjum w Bratysławie poświęconym, oprócz zagadnień genezy, głównie chronologii KCP. Pierwszy z badaczy datował całość rozwoju tej kultury (tj. łącznie etapy I–III) od 3500 do 2900 p. n. e., synchronizując ją z Troją I i nieco poza jej górne ramy. Natomiast drugi badacz umieścił klasyczną KCP (tj. etap IIa, b) między 1900 a 1700 p. n. e., postulując równoczesność z Troją IV–V! Znaczne nadal istniejące rozbieżności wynikają m. in. z opierania się poszczególnych uczonych na datowaniach wyłącznie metodą archeologiczną lub wyłącznie na konwencjonalnych danych radiowęglowych. Zresztą te ostatnie są wzięte głównie z ościennego środowiska kulturowego KCP, z którym wykazuje ona kontakty, bo dat C14 tej kultury mamy zaledwie kilka (2565±80 p. n. e. Ószentiván, 2505±80 p. n. e. Podolie, 2340±100 i 2220±100 p. n. e. Hisar; por. Doluchanov, Timofeev 1972, 53). Wszystkie te daty dotyczą klasycznego etapu jej roz-

woju, lecz nie zawsze pochodzą z zespołów o jednoznacznych cechach kulturowych („czysta” klasyczna KCP lub tzw. Baden–Kostolac, który chronologicznie odpowiada temu etapowi). Należy też wyjaśnić, że często cytowana data C14 z Pivnicy (2160±160 p. n. e.) odnosi się w rzeczywistości do zespołów rozwiniętej kultury kostolackiej, w których problematyczne są nawet oddziaływania KCP.

Zagadnienie chronologii absolutnej KCP podjął również autor (Sochacki 1980, 212 nn., tabela), opierając się na publikacjach ogłoszonych do 1976 r. Zastosowanie zarówno metody archeologicznej, jak i konwencjonalnych dat C14 KCP i środowiska, z którym wykazuje ona kontakty, przyniosło propozycję umieszczenia rozwoju tej kultury w rozległych ramach: XXVIII–XIX w. p. n. e. (z zastrzeżeniem tolerancji około 100 lat). Uwzględniono przy tym pozycję chronologiczną najwcześniejszych stadiów inicjalnych i najpóźniejszych zespołów szczątkowych. Jednak ramy etapu klasycznego można było zaproponować tylko szacunkowo: od XXVI (?) lub XXV do XXII lub XXI (?) w. p. n. e. Dało to, również orientacyjne, wyznaczniki chronologiczne pozostałych etapów KCP. W cytowanej pracy nie zamieszczono ocen opartych na danych kalibrowanych, gdyż nie dysponowano wtedy wystarczającą ich liczbą.

Szybki postęp badań, jaki nastąpił ostatnio, zwię-

kszył możliwości przeliczeń konwencjonalnych dat C14 na daty kalibrowane, zwłaszcza dotyczące ościennego środowiska kulturowego KCP. Najpełniejsze dotąd zestawienia opublikował C. Renfrew (1979, 197 n., tab. 3 nn.). W cytowanych tabelach zwraca uwagę znaczna zbieżność przyjętych przez tego badacza datowań konwencjonalnych wczesnego i klasycznego etapu KCP z datowaniami zaproponowanymi przez autora. Należy wyjaśnić, że C. Renfrew nie uwzględnia późnego (B. ſáca) etapu KCP prawdopodobnie dlatego, że kultura ta miała już wówczas charakter wybitnie lokalny. Nie uwzględnia też pozycji chronologicznej stadiów inicjalnych ani jej zespołów schyłkowych. Jeżeli uzupełnimy te braki, zaistnieje całkowita zgodność konwencjonalnych datowań C. Renfrewa z uprzednio zaproponowanymi przez autora (ok. XXVIII–XIX w. p. n. e.). C. Renfrew (1979) dokonał przeliczeń tych dat na daty kalibrowane, z których wynika, że w aktualnym stanie badań rzeczywiste daty „kalendarzowe” całości rozwoju KCP należy mieścić w ramach 3600–2600 p. n. e. Klasyczną KCP mieści on (1979) między 3400 a 2800 p. n. e., co zapewne będzie wymagać korektur w dalszych badaniach, obecnie jednak może być przyjęte jako datowanie szacunkowe. Zatem występowanie KCP na Nizinie Węgierskiej (trwającej tu, jak wykazano, od rozwiniętego etapu Boleráz do końca etapu klasycznego) przypadałoby według tej chronologii mniej więcej na czas od 3500 do 2800 p. n. e. Dlatego trudno się zgodzić ze zbyt ogólnikowym, nie wyznaczającym też żadnych ram chronologicznych, twierdzeniem P. I. Romana i I. Némethiego (1978, 156), że „Baden [w Rumunii — Z. S.] należy datować przed 3400”.

ZAKOŃCZENIE

Z tego co przedstawiono w niniejszym artykule wynika, że KCP we wschodniej części Kotliny Karpackiej stanowiła na ogół zjawisko epizodyczne, choć pojawiające się permanentnie przez mniej więcej 7 stuleci. Tereny te nie uczestniczyły w jakikolwiek sposób w jej genezie, nie zostały też nigdy opanowane w całości, tak jak np. Wyżyna Panońska. W obrębie wschodniego terytorium KCP brak też tak dynamicznych i równie długo trwających ośrodków ewolucyjnych jak te, które są właściwe terytorium zachodniemu. Ludność tej kultury pojawiała się tu zazwyczaj „falami” w toku ekspansji, która miała przeważnie charakter rozproszonych i nie ustabilizowanych penetracji osadniczych. Rzadko dochodziło do powstania zwartych skupisk osadnictwa, mających charakter grup lokalnych, które jednak dość „uparcie” trwały w obcym nieraz środowisku kulturowym. Grupy te tworzyły się tylko w jednym, klasycznym, etapie ogólnego rozwoju tej kultury. Specyfika niektórych spośród nich jest złożona, prezentując oprócz elementów KCP również elementy

Jako wyznaczniki chronologii względnej KCP na jej wschodnim terytorium P. I. Roman i I. Némethi (1978, 154) przyjmują poniższe sekwencje. Jako dolne ramy: Bodrogkeresztúr—Herculane II–III (Hunyadi-halom)—Cernavoda III—klasyczna KCP. Natomiast jako ramy górne: klasyczna KCP—Nyírség i Makó—Otomani I. Nie wszystko jest tu jasne, bo w sekwencji pierwszej pominięto etap Boleráz KCP, choć właśnie obaj autorzy wyznaczyli strefę występowania „typu Cernavoda III—Boleráz”. W drugiej sekwencji istnieje poważna luka wynikająca z faktu, że grupy Nyírség i Makó nie pojawiły się bezpośrednio po klasycznej KCP, lecz dzieli je od niej kultura kostolacka. Ta chronologia wymaga więc korektur opartych na danych dotyczących całości wschodniego terytorium omawianej kultury.

Autor ramy chronologiczne występowania KCP na Nizinie Węgierskiej mieści między dwoma horyzontami: a) początek pojawienia się tu KCP (rozwinęty etap Boleráz)—późne grupy połgarskie (Hunyadi-halom i Lažňany)—wczesna faza kultury Cernavoda III; b) koniec istnienia KCP na tych terenach (schyłek podetapu IIb)—schyłek etapu II kultury kostolackiej—faza b etapu II kultury Coțofeni.

Horyzont pierwszy na Nizinie był poprzedzony rozwiniętą kulturą bodrogkereszturską, a po drugim horyzoncie nastąpiła tu kultura kostolacka jej etapu III i dopiero po niej pojawiła się kultura vučedolska. Pełny rozwój KCP, zadokumentowany na jej terytorium zachodnim i północnym, obejmuje oczywiście ramy znacznie szersze, o czym wspomniano na wstępie.

innych kultur, jakie równocześnie pojawiły się na tych obszarach (zwłaszcza k. kostolackiej i Coțofeni). Podobne zjawisko jeszcze wyraźniej rysuje się w obrębie osadnictwa rozproszonego KCP. Stanowi to ważny wskaźnik kontaktowej roli Niziny Węgierskiej, a zwłaszcza jej terenów naddunajskich i nadcisańskich. Tylko w dorzeczu górnej Cisy powstały silne grupy lokalne (Viss i Ózd), mające istotny udział w rozwoju całości KCP. Znaczenie pozostałych grup nie wykraczało poza tereny przez nie zajmowane. Te ostatnie grupy zostały w końcu wchłonięte przez kultury ościenne (grupa Oradea-Salca—Girişu de Criş przez k. Coțofeni, grupa Hódmezővásárhely-Bódzáspart przez k. kostolacką), a osadnictwo rozproszone KCP na większości Niziny uległo zdominowaniu przez kulturę kostolacką.

Permanentne i długotrwałe, choć ostatecznie nie spełnione w całości, dążenie ludności KCP do opanowania wschodniej części Kotliny Karpackiej musiało mieć poważne przyczyny. Można je wiązać tylko z rozwojem gospodarki. Nie jest bowiem rzeczą przypadku, że na czas

największego nasilenia penetracji Wielkiej Niziny Węgierskiej przez tę ludność (etap klasyczny KCP) przypadła poważna intensyfikacja hodowli, obejmująca stop-

niowo całość terytorium tej kultury. Zagadnieniom przemian gospodarczych w toku rozwoju KCP autor poświęca uwagę w osobnym artykule (Sochacki 1981).

BIBLIOGRAFIA

Skróty

- SloA — Slovenská archeológia, Bratislava.
Slovensko — Slovensko v mladšej dobe kamennej [w:] *Pravek Slovenska*, t. 2, Bratislava 1970.
Symposium — Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Bratislava 1973.

Literatura

- BANNER J.
1941 *Badeni leletek a szabolcsmegyei Viszról*, "Folia Archaeologica", t. 3/4, s. 38–44.
1956 *Die Pécelér Kultur*, "Archaeologia Hungarica", t. 35.
- BEHRENS H.
1963 *Die Rindskelleffunde der Pécelér Kultur und ihre Bedeutung für Erkenntnis historischen Zusammenhänge*, "Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", t. 15, z. 1–4, s. 33–36.
- BERCIU D.
1961 *Contribuții la problemele neoliticului din România in lumina noilor cercetări*, București.
1964 *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda*, Slo A, t. 12, z. 1, s. 269–280.
- BOGNÁR-KUTZIÁN I.
1973 *The Relationship between the Bodrogkeresztúr and the Baden Cultures*, [w:] *Symposium*, s. 31–50.
- DOLUCHANOV P. M., TIMOFEEV W. I.
1972 *Absolutnaja chronologija neolite Evrazii*, [w:] *Problemy absolutnogo datirovanija w archeologii*, Moskva, s. 28–75.
- HEURTLEY W. A.
1939 *Prehistoric Macedonia*, Cambridge.
- HOOD S.
1973 *The Baden Culture in Relation to the Aegean*, [w:] *Symposium*, s. 111–130.
- KALICZ N.
1958 *Rézkori sztratigráfia Székely község határában*, "Archaeologiai Értesítő", t. 85, s. 3–6.
1963 *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, "Studia Archaeologica", t. 2.
- KOZŁOWSKI J. K.
1965 *Ze studiów nad kulturą ceramiki promienistej*, "Archeologia Polski", t. 10, z. 1, s. 178–216.
- LLOYD S., MELLAART J.
1962 *Beycesultan I*, London.
- MORINTZ S., ROMAN P.
1968 *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, "Dacia", N. S., t. 12, s. 45–128.
- 1973 *Über die Übergangsperiode vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien*, [w:] *Symposium*, s. 259–295.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ V.
1964 *Sídlisko bolezského typu v Nitrianskom Hrádku*, SloA, t. 12, s. 163–268.
1970 *Bolerázská skupina*, [w:] *Slovensko*, s. 183–192.
1973 *Zu Ursprung und Chronologie der Boleráz-Gruppe*, [w:] *Symposium*, s. 297–316.
1974 *Beitrag zum Kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener Kultur*, SloA, t. 22, z. 2, s. 237–360.
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ V., ŠÍŠKA S.
1970 *Klasická fáza kultúry s kanelovanou keramikou*, [w:] *Slovensko*, s. 192–206.
- NEUSTUPNÝ E.
1973 *Die Badener Kultur*, [w:] *Symposium*, s. 317–352.
- PATAY P.
1973 *Probleme der Beziehungen der Bodrogkeresztúr und der Badener Kultur*, [w:] *Symposium*, s. 353–365.
1975 *Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr-Kultur*, 55 Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, s. 1–71.
- RENFREW C.
1979 *Problems in European Prehistory*, Edinburgh.
- ROMAN P. I.
1976 *Cultura Coțofeni*, București.
- ROMAN P. I., NĚMETI I.
1978 *Cultura Baden in România*, București.
- RUTTKAY E.
1971 *Neolithische und bronzezeitliche Siedlungsreste in Schwechat p.B. Wien-Umgebung N.Ö.*, "Archaeologia Austriaca", t. 50, s. 21–67.
- ŠÍŠKA S.
1970 *Lažnianska skupina*, [w:] *Slovensko*, s. 179–181.
1972 *Gräberfelder der Lažňany-Gruppe in der Slowakei*, SloA, t. 20, z. 1, s. 107–175.
- SOCHACKI Z.
1980 *Kultura ceramiki promienistej w Europie*, Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
1981 *Z zagadnień ekonomiczno-społecznych kultury ceramiki promienistej w Europie*, "Archeologia Polski" t. 26, z. 1, s. 115–146.
- TASIĆ N.
1967 *Bedenski i vučedolski kulturni kompleks u Jugoslaviji*, "Dissertationes", t. 4, Beograd.
- TODOROVA-SIMEONOVA H.
1973 *Zur Frage der Überganges vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Bulgarien*, [w:] *Symposium*, s. 465–470.
- TORMA I.
1973 *Die Boleráz-Gruppe in Ungarn*, [w:] *Symposium*, s. 483–512.

PROBLEMS CONCERNING EASTERN PERIPHERIES OF THE BADEN CULTURE
IN THE CARPATHIAN BASIN

The author intended to bridge certain gaps so far existing in characteristics of the Baden Culture (KCP) in the Alföld area. He divided the development of this

culture into stages: I — Boleráz, II — the classical stage (including substages: IIa — early classical and IIb — late classical), and III — Bošáca. General changes in the

range of this culture — within indicated stages — are presented on maps (Figs. 1–3). This paper deals with stages I and II, since the Baden culture did not exist in stage III in the Alföld area.

I. The relation of Baden Culture to Bodrogresztur Culture

Contrary to opinions of some researchers, the author believes that the Bodrogresztur culture did not disappear completely prior to the genesis of the Baden culture. The permeation of Boleráz stage settlement to the Alföld region began at a time when there existed late groups of the Polgár complex (Hunyadi-halom and Lažňany). We should accept the view of P. Patay (1975) that the Hunyadi-halom group contained elements of the Baden culture deriving not from the classical stage but from the Boleráz. The Hunyadi-halom group was contemporary with the Boleráz stage, hence it preceded only the classical Baden culture stage. There exists, moreover, much evidence from links between the Baden culture during the Boleráz stage and the Lažňany group. Therefore, we can accept an at least part (?) synchronization Boleráz—Hunyadi-halom—Lažňany. An intensification of Baden culture settlement in the Alföld area took place but in the classical stage, namely after the complete decline of the Bodrogresztur culture.

II. The Relation the Baden Culture of the Cernavoda III Culture

The author polemizes with opinions of researchers who link the genesis of Baden culture with Cernavoda III culture or connect it into one with the Boleráz stage. There exist essential differences between these two cultures. Existing similarities concern elements of pottery style. Elements of the developed stage of Boleráz Baden culture appeared (as the earliest) in Cernavoda III culture. There are, however, no counterparts of the initial stadia of this stage. The author thinks that similarities in pottery style result from influences of the Baden culture on the Cernavoda III culture at a time when the peripheries of these two cultures met. Due to views of P. I. Roman and I. Némethi (1978), the author acquainted himself with the zone in which Cernavoda III—Boleráz type finds occurred. In compiled materials (Fig. 5), he distinguishes pure Boleráz elements, pure Cernavoda III culture elements and elements of diverse characteristics. The situation in this zone developed as a result of local contacts of the two cultures and did not influence their general relations. As regards the development sequence of Baden culture compared with Cernavoda III culture (as interpreted by this author, cf. Fig. 4).

An attempt at reconstructing the cultural position on Alföld and adjacent areas during the Boleráz stage of Baden culture is presented in Fig. 6.

III. Baden Culture Regionalization on Hungarian Lowlands

The Baden Culture indicated a tendency to take possession of Alföld areas only in the classical stage. Most of that region was then embraced by dispersed (penetration) settlement of the culture referred to. There developed local cultural groups. The author tries to exhaustively describe the regionalization of this culture in the Alföld area. Principal elements of regionalization include groups: Viss and Oradea-Salca—Girişu de Criş (substage IIa) and Ózd and Hódmezővásárhely-Bódzaspárt (substage IIb).

The local Viss group developed as a result of the expansion of the Baden culture population from the West to the Upper Tisza, directly after the decline of the Bodrogresztur culture. This group constituted the most northerly (in those times) centre of Kostolac and Anatolian cultures influences. The author compares materials concerning this group from the Upper Tisza and the Someş Plain (Fig. 7) and indicates the identity of its specificity and development in the two regions.

The local Oradea-Salca—Girişu de Criş group existed on the upper course of the Crişu Repede. It was individuated by P. I. Roman and J. Némethi (1978) under the name of Giriş. The author uses the two-part name considering that there were evolutionary differences between these two sites indicating that the first was older (substage IIa) and the other, in part, more recent (beginning of substage IIb). The principal development of this group took place at the turning-point of these two substages. It indicates a considerable intensification of Coşofeni culture elements and was, probably, absorbed by this culture. The author presents a compilation of elements of these two cultures appearing in this group (Fig. 9). It indicates considerable differences in specificity in relation to other local centres of Baden culture. This resulted from its considerable isolation and the influence of the Coşofeni culture.

The local Ózd group on the Upper Tisza was a continuation of the development of this Viss group to which it was linked with the principal elements of its specificity and position. Strong influences of the Kostolac and Anatolian cultures were still maintained there. There even existed the possibility of an infiltration of a small population group from Anatolia (urns from Center). The author compares the principal elements of this group on the Upper Tisza and the Someş Plain (Fig. 11). Contrary to P. I. Roman and I. Némethi (1978), he does not think there were essential differences in specificity or development between these two areas. Contacts with the Coşofeni culture (Pişcolt-Nisipărie) did not greatly influence this specificity of the Ózd group. Its development took place in the late classical substage of the Baden culture and its decline was presumably cau-

sed by the retreat of the population — under pressure of the Kostolac culture expansion — into the Carpathian region.

The local Hódmezővásárhely-Bódzaspárt group in the Tisza and Mureş drainage area was strongly transformed under the influence of the Kostolac culture, a fact further complicated by elements of the Coţofeni culture, although less pronounced. Materials from the publication by P. I. Roman and I. Némethi (1978) provided grounds for an extension of the Hódmezővásárhely-Bódzaspárt group by including sites: Beba Veche, Sînpetru German-Fintina vacilor and Bodrog-Pădure. The beginnings of this group can be dated to substage IIa, its principal development to substage IIb. This group embraces typically contact areas and is of essential significance for the determination of mutual relations of the three cultures: the Baden culture, the Kostolac culture and the Coţofeni culture (Figs. 13, 12, 10).

IV. The Relation between the Baden and Coţofeni Cultures

During its expansion the Baden culture in its classical stage reached the western peripheries of Transylvania and bordered for some time on the Coţofeni culture. Generally, contacts between these two cultures were not very intensive. This was probably caused by differences in the natural environment, the profile of economy, etc. Traces of these contacts exist only in pottery styles and appear locally (Fig. 14). This allows, however, to synchronize the development of these two cultures (Fig. 10).

An attempt at a cultural reconstruction in the eastern territory of the Baden culture during its classical stage is presented in Fig. 8.

V. A General Chronological Framework of the Baden Culture in the Alföld Area

The author scrutinizes datings carried out so far, concerning the Baden culture (archaeological methods

and conventional C14 dating). Considering calibration (C. Renfrew 1979) the author accepted dating 3,600–2,600 B. C. as an approximate chronological framework for the entire Baden culture throughout its area. This culture existed in the Alföld area from the developed Boleráz stage up to the decline of the classical stage. This specifies an approximate range of the absolute chronology of the Baden Culture on Alföld areas: 3,500–2,800 B. C. These datings require further verification by research.

The relative chronology of the Baden culture in the Alföld area is determined by the author by means of two horizons: a) the beginnings of the Baden culture in the Alföld area (developed Boleráz stage) — late Polgár groups (Hunyadi-halom and Lažňany) — the early phase of the Cernavoda III culture; b) the end of the Baden culture in Alföld (decline of the substage IIb — decline of the stage II of the Kostolac culture — phase b of the second stage of the Coţofeni culture. The first of these horizons on areas referred to was preceded by a developed Bodrogkeresztur culture. After the second horizon there took place the Kostolac cultures III rd stage and only afterwards, there developed the Vučedol culture.

Concluding, the author emphasizes that the Baden culture in the Alföld area was in general an irregular phenomenon, even though it occurred permanently for about 700 years. These areas have no significance for its genesis and were never quite conquered by it. Dispersed and short-lived settlement prevailed there. Compared with other areas of this culture, regionalization was not much weaker. Natural conditions and the penetration of these areas by other (particularly Kostolac) cultures prevented Baden culture people from getting a complete mastery over Alföld areas. They tried to conquer Alföld prompted by economic motives since areas referred to were well suited for breeding economy.

Translated by Jan Rudzki

The author's address:

Doc. dr hab. Zdzisław Sochacki, Poland
Instytut Archeologii UW
00-023 Warszawa, ul. Widok 10